

ka standardizaciji uslova rada u polju likovne umetnosti *rezultati istraživanja*

1. O istraživanju

Kao jedan od koraka u nastojanju da se bolje uredi poslovanje u polju likovnih umetnosti tim Debatnog programa ULUS-a je uz podršku Ministarstva kulture, Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka i Saveza udruženja likovnih umetnika Vojvodine sproveo istraživanje o uslovima rada u galerijama i izlagačkim prostorima u Republici Srbiji. Premda je uže fokusirano na ekonomsko poslovanje, donošenje odluka o uređivanju programa i podršku umetnicima i umetničkom stvaralaštvu, istraživanje se nadovezuje na prethodna istraživanja Zaprokul-a, i to – “Atlas galerija i izlagačkih prostora u Srbiji” (Martinović, Mihaljinac, Tadić, 2014) i “Programska i poslovna politika galerija i izlagačkih prostora u Srbiji” (Martinović, 2017).

Istraživanjem su mapirane galerije i izlagački prostori koji imaju kontinuiranu izlagačku praksu u oblasti savremene likovne, i šire – vizuelne umetnosti, a koje potražuju sredstva iz javnih izvora. Istraživanje je sprovedeno kroz upitnik od dvadeset šest pitanja, organizovanih u sledeće celine: osnovni podaci; kadrovska pitanja; finansiranje; donošenje odluka; principi angažovanja umetnika i struktura programa; uslovi angažovanja umetnika i podrška produkciji. Na kraju je ostavljen prostor da predstavnici galerija i izlagačkih prostora putem otvorenih pitanja iznesu svoje viđenje problema uslova rada u polju likovne umetnosti u Srbiji. Davanjem saveta u vezi sa specifičnim pitanjima, pripremi upitnika doprineli su i praktičari koji rade u galerijskom sistemu, među kojima su kustoskinje Kulturnog centra Beograda i Muzeja Jugoslavije.

Pored sticanja uvida u aktuelne uslove i standarde rada galerija i izlagačkih prostora, a posebno u pogledu podrške umetnicima i umetničkom stvaralaštvu, cilj ovog istraživanja je da se:

¹ Istraživanje je sprovedeno u okviru Debatno-istraživačkog programa ULUS-a, uz učešće sledećih članova radnog tima: Vahide Ramujkić, Tijane Cvetković, Milana Đorđevića, Andrijane Pajović, Irene Ristić i Nine Mihaljinac, kao i uz vredne doprinose spoljnih saradnika, među kojima su: Zoran Pantelić, Goran Despotovski, Danica Bićanin, Dimitrije Tadić, Dragana Martinović, Marko Krstić i Slobodan Mrđa.

- prepoznaju i razumeju zajedničke potrebe i problemi u polju izlagačkih praksi, te da se prikupe podaci koji bi poslužili prilikom eventualnog formiranja mreže galerija i izlagačkih prostora u Srbiji, tj. pomogli uspostavljanje standarda rada galerija i izlagačkih prostora.
- promovišu fer prakse u polju likovnih umetnosti (transparentno definisanje odnosa umetnika i njihovih poslodavaca, transparentno donošenje odluka o programu, fer naknada za rad i fer uslovi rada u odnosu na prosečne prilike, praksa potpisivanja ugovora s izlagačima i jasni principi angažovanja, podrška zapošljavanju samostalnih umetnika, sigurno zaposlenje, zdravstvena i druga zaštita na radu, visoki standardi produkcije);

Uključujući sve aktivnosti pripreme i obradu rezultata, istraživanje je sprovedeno u periodu od novembra 2021. do maja 2022. godine kroz standardizovani upitnik u elektronskoj formi, a prikupljeni podaci obrađivani kvantitativnom i kvalitativnom metodom. U okviru empirijskog dela istraživanja – što je uključilo istraživanje podtaka odluka o dodeli sredstava na republičkom, pokrajinskom i nivou lokalnih samouprava, mapirano je 164 galerija i izlagačkih prostora kao inicijalna baza kojoj je upućen upitnik. Nakon prvog kontakta, utvrđen je nešto manji broj aktivnih – 145 galerija i izlagačkih prostora (80 javnih, 25 privatnih, 40 prostora organizacija civilnog društva) od kojih je u celini odgovorilo 81 (46 javnih, 8 privatnih, 27 prostora organizacija civilnog društva). Ukoliko svoj program realizuju u više umetničkih prostora, od galerija i izlagačkih prostora je traženo da za svaki popune poseban upitnik. Budući da je 55,9% anketiranih prostora u celini odgovorilo na upitnik, može se reći da su dobijeni odgovori dovoljni za pouzdano zaključivanje o funkcionisanju domaćeg galerijskog sistema, najpre u javnom i civilnom sektoru, jer je odziv u privatnom sektoru bio donekle manji.

2. Kontekst i motivi za pokretanje istraživanja

Nekoliko je problema i povoda za pokretanje ovog istraživanja: 1) neuređenost polja likovnih umetnosti u pogledu kriterijuma za vrednovanje rada umetnika, 2) niski produkcion standardi i drugi problemi u funkcionisanju galerija i izlagačkih prostora; 3) nerazvijenost tržišta likovnih umetnosti.

2.1. Neuređenost polja likovnih umetnosti u pogledu kriterijuma za vrednovanje rada umetnika

Za razliku od drugih umetničkih oblasti, poput dramskih umetnosti ili umetničke igre, u kojima umetnici mogu zasnivati radni odnos i pregovarati uslove rada preko sindikata ili kolektivnog

ugovora poput radnika u ostalim resorima, likovni umetnici svoj rad obavljaju najčešće kroz status samostalnog umetnika, koji je u svojoj suštini socijalni status. Radni odnos mogu zasnovati jedino u prosveti ili drugoj, često ne-umetničkoj delatnosti. Jedan od osnovnih uzroka ove situacije je nepostojanje kriterijuma za vrednovanje rada likovnih umetnika i nepostojanje standarda rada galerija i izlagačkih prostora, kojima bi bile propisane međusobne obaveze strana koje se sporazumno obavezuju na saradnju.

Ishod neuređenosti čitavog ovog polja likovne umetnosti je taj da umetnički rad nije ni na koji način normiran. Kao što su nam pokazala iskustva samih umetnika dobijena kroz istraživanje sprovedeno u okviru radne grupe ULUS-a za unapređenje radnog statusa umetnika, realizovane između decembra 2020. i januara 2021. godine, uslovi angažovanja se pregovaraju i utvrđuju od slučaja do slučaja; umetnici su često u situaciji da finansiraju svoj umetnički rad iz drugih neumetničkih poslova, a njihov rad često biva potplaćen ili ne dobijaju nikakvu nadoknadu.

O generalnoj neuređenosti polja likovne umetnosti govori i podatak o načinu na koji smo se uopšte upustili u ovo istraživanje. Naime, naša prvobitna namera bila je da ustanovimo tarifarnik minimalnih naknada za različite vrste angažovanja likovnih i vizuelnih umetnika, kao što su to na različite načine sprovela udruženja i asocijacije u međunarodnom kontekstu (IG Bildende Kunst (Austria), W.A.G.E. (SAD), BK Platform (Holandija), BBK Berlin (Nemačka) i dr. Međutim, da bi ove predloge imao ko da usvaja i primenjuje, prethodno je bilo potrebno ostvariti kontakt sa "poslodavcima" likovnih umetnika, tj. galerijama i izlagačkim prostorima, te steći uvid u njihove načine poslovanja i finansiranja.

2.2. Niski produkcionni standardi i drugi problemi sistema galerija i izlagačkih prostora

Prvi pokušaji uspostavljanja pregleda situacije "poslodavaca" kroz istraživanje *Atlas galerija i izlagačkih prostora* realizovano 2014. godine² ukazalo je na visok stepen centralizacije i širok dijapazon modaliteta po kojima ovi centri posluju. Takođe, uočena je dominantnost javnog sektora u odnosu na civilni i privatni, pa i velika zavisnost ovih organizacija od javnih konkursa i sredstava koja su ograničena. Najviše primedbi u vezi s funkcionisanjem sistema galerija i izlagačkih prostora odnosilo se na finansijske prilike, što znači da u raspodeli sredstava prioritet dobija održavanje osnovne organizacije (tzv. hladni pogon) i obezbeđivanje plata zaposlenih, dok finansiranje produkcije, tehnička podrška, katalog, transport, naknada za same umetnike na čije stvaralaštvo se čitav sistem umetnosti oslanja često ostaju nepokriveni.

² Martinović, D., Mihaljinac N., Tadić, D. (2014) *Atlas galerija i izlagačkih prostora u Srbiji*, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.

2.3. Nerazvijenost tržišta

Tranziciona kulturna politika u polju likovnih umetnosti koja podrazumeva ograničavanje javnih sredstava i upućivanje izlagačkih prostora na tržišno poslovanje nije doprinela (obećanim) boljim uslovima rada i stvaralaštva (npr. veća kompetitivnost i inovacije u javnom sektoru, autonomija stvaralaštva i visoki produkcionni standardi koje obezbeđuje privatni sektor). Umesto bujanja umetničkog polja, došlo je do situacije da javne ustanove ne mogu da postignu visok kvalitet produkcije i adekvatne standarde rada, a da se s druge strane privatno tržište nije razvilo, niti se značajan broj galerija i izlagačkih prostora uopšte bavi posredovanjem u prodaji. Postoje, naravno, galerije koje uspevaju da prodaju umetničke radove, međutim, nije moguće dobiti podatke i uvid u njihovo finansijsko poslovanje. Stoga se na današnji trenutak može primeniti isti zaključak Triva Inđića o tržištu likovnih umetnosti iz 1986. godine: "brojni su pokazatelji da tržište umetnosti evidentno postoji, samo je veoma teško doći do pouzdanih podataka o tome, a razlozi za to leže i u nedostatku pratećih pravno-administrativnih regulativa kojima bi se omogućilo ne samo da umetnici na legalan način obezbede svoje bazične uslove za život i rad, već i da se čitavo ovo polje odnosa umetnosti i društva na bolji način reguliše na obostranu korist. Druge poteškoće u vezi s prodajnom delatnošću ogledaju se u formalno-pravnim i administrativnim propisima koji se tiču fiskalizacije umetničkih dela, izvoza, učešća na međunarodnim sajmovima, itd. To sve znači da je mogućnost profesionalnog bavljenja umetnošću izuzetno ograničena" (Inđić, 1986.).

Dodatni problem u razvoju tržišta uočava se u određenoj stigmatizaciji koja u stručnim krugovima, naročito kustosa i likovnih kritičara vlada u odnosu na umetničko tržište. Previđajući činjenicu da projektno finansiranje i produciranje radova po pozivu takođe predstavljaju svojevrstan vid tržišta (koji je međutim limitiran samo za izabrane umetnike), umetnički radovi namenjeni prodaji uglavnom se u domaćim profesionalnim krugovima po definiciji odbacuju kao radovi nižeg umetničkog kvaliteta. Sve ovo prouzrokuje i suštinski nedostatak prostora za umetničku kritiku i vrednovanje umetničkog rada.

3. Analiza rezultata

3.1. Osnovni podaci o galerijama i izlagačkim prostorima

Istraživanjem smo mapirali tipologiju galerija i izlagačkih prostora u odnosu na sledeće faktore: vrstu ustanove ili organizacije u okviru koje deluju; pripadnost sektoru (javni, civilni, privatni); područje delovanja i dužinu postojanja; veličinu organizacije, tj. operativni budžet i broj zaposlenih; kao i programsku politiku i odnos s umetnicima u pogledu načina angažovanja, produkcione podrške i prodaju umetničkih dela.

Iako je reč o prigodnom uzorku, prema delatnosti koju obavljaju istraživanjem su prepoznate tri kategorije prostora, i to: (1) organizacije u javnom, civilnom ili privatnom sektoru kojima je izložbena praksa primarna i jedina delatnost – 51.85% uzorka; (2) izlagački prostori koji deluju u okviru organizacija sa širom delatnošću (muzeja, domova kulture, kulturnih centara i produkcionih prostora) – 44.45%; i kao najmanja kategorija prepoznati su (3) izlagački prostori koji deluju u okviru organizacija izvan polja kulture (npr. u polju obrazovanja i nauke, poput fakulteta ili istraživačkih centara) – 3.70%. S obzirom da se ispitivanje prevashodno odnosilo na galerije i izlagačke prostore koje sredstva za rad potražuju iz javnih sredstava, značajan broj prostora posluje u javnom – 67.9% (53 prostora), dok je 24.7% aktivno u civilnom (22 prostora), a 7.4% u privatnom sektoru (6 prostora) (fig. 01). Ukrštanjem podataka o delatnosti koju obavljaju (tipologija prostora) i sektora poslovanja kojem pripadaju, pokazuje se dominantna tendencija da galerije i izlagački prostori u javnom sektoru najčešće realizuju programe u okviru polivalentnih centara, dok je prostorima koji deluju u civilnom i privatnom sektoru izlagačka delatnost najčešće jedina. Više galerija/ izložbenih prostora u okviru jedne organizacije pojavilo se kao opcija samo u javnom sektoru [χ^2 12.1 4 0.017]. Zarad boljeg razumevanja strukture galerijskog sistema u Srbiji, korisno je spomenuti da veoma malo javnih ustanova³ ima izlagačku praksu u polju savremenih vizuelnih umetnosti kao osnovnu i primarnu delatnost, što predodređuje lošiji položaj vizuelnih umetnika u poređenju sa umetnicima u drugim umetničkim oblastima.

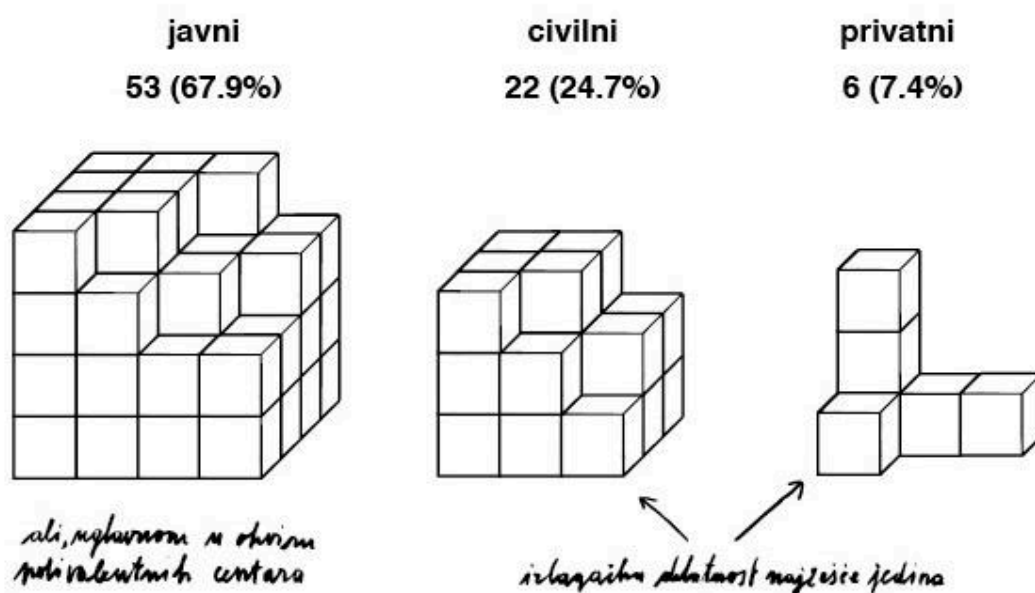

fig. 01 – sektori poslovanja

³ Svega osam javnih ustanova na teritoriji cele republike: GSLU Niš, Savremena galerija Subotica, Savremena galerija Umetničke kolonije Ečka Zrenjanin, Prodajna galerija Beograd, Galerija savremene umetnosti Požarevac, Moderna galerija Valjevo, Umetnička galerija "Nadežda Petrović" u Čačku i Galerija 73 u Beogradu.

U pogledu geografske rasprostranjenosti izražena je visoka centralizacija s obzirom da je više od polovine izlagačkih prostora locirano na teritoriji Beograda – čak 56.3%, a tek 16.3% na teritoriji Vojvodine, 15% Zapadne Srbije i 12.5% Istočna Srbije. Značajno je uočiti i da od ukupnog broja galerija i izlagačkih prostora čak 34.57% ima sedište na beogradskoj opštini Stari grad, što dodatno ukazuje na izuzetno visok nivo geografske koncentracije galerija.

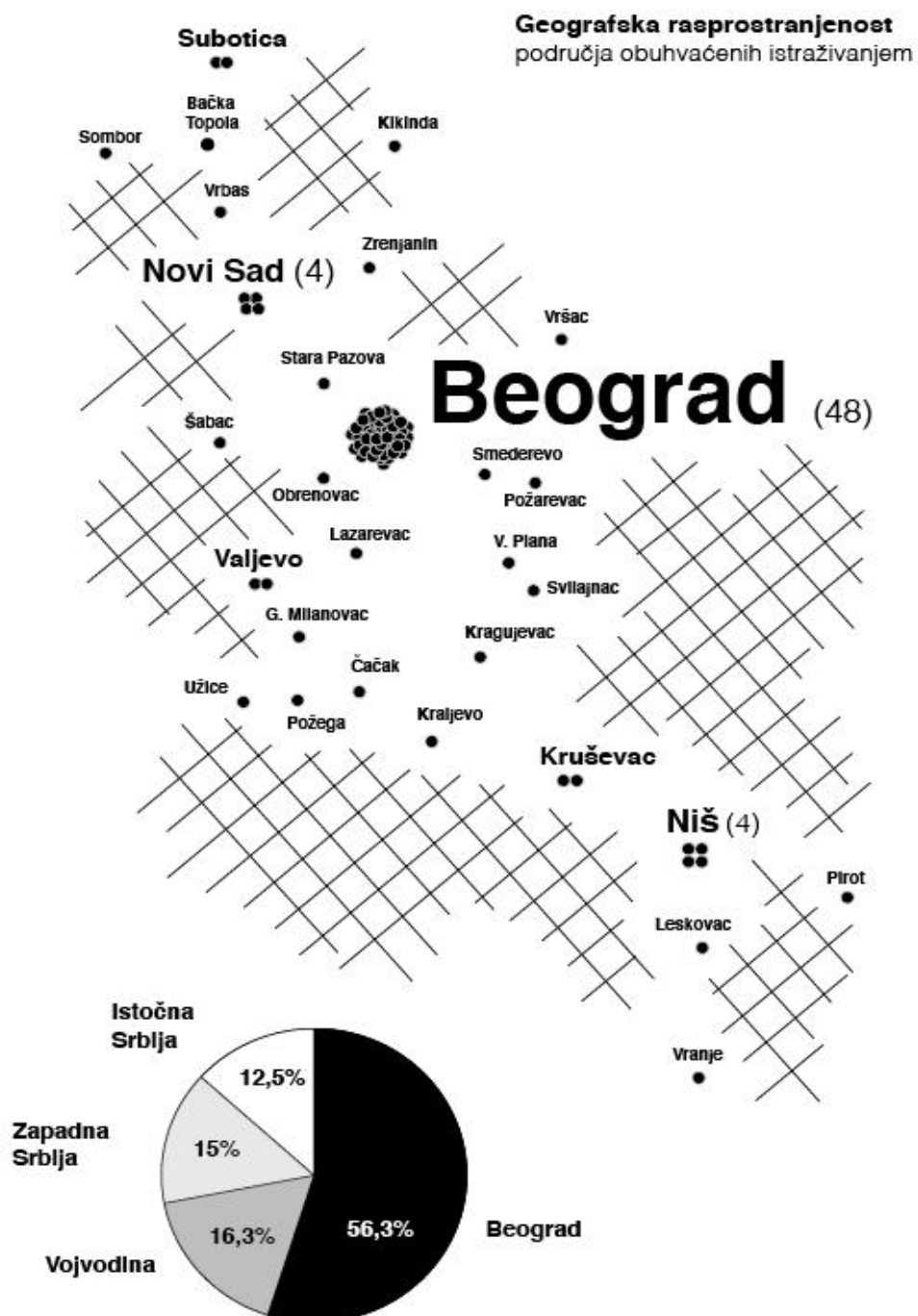

fig. 02 – geografska rasprostranjenost

Na osnovu podataka o godini osnivanja, galerije i izlagačke prostore je moguće razvrstati prema pet istorijskih razdoblja, definisanih prema ključnim političko-ekonomskim prekretnicama koje su uticale na kulturnu politiku: 1) period do 1963. godine kada se kroz nove ustavne promene u SFRJ uvode tržišne reforme u smislu prelaska s planske na dogovornu ekonomiju (a jedna od manifestacija ovih promena je i otvaranje prve prodajne galerije u SR Srbiji – Prodajne galerije Beograd); 2) druga vremenska odrednica se odnosi na donošenje Ustava 1974. godine i uvođenje samoupravnih interesnih zajednica u kulturi; 3) treći nakon 1990. godine kada otpočinje neoliberalna tranzicija i razvoj civilnog sektora; 4) period koji nastupa s 5. oktobrom 2000. godine, tj. intenziviranje procesa privatizacije i evro-atlantskih integracija; i 5) nakon 2012. godine, tj. aktuelni period u kojem se započeti proces privatizacije privodi kraju.

Dok je pre Drugog svetskog rata za savremenu likovnu umetnost bio otvoren samo jedan izložbeni prostor – Umetnički paviljon “Cvijeta Zuzorić”, u periodu nakon rata do 1962. godine osnovano je 12% trenutno aktivnih izložbenih prostora, među kojima su Umetnička galerija Narodnog muzeja Kruševac, Savremena galerija Subotica (nekada Galerija Likovni susret), Galerija Nadežda Petrović Čačak, Savremena galerija Umetničke kolonije Ečka-Zrenjanin i dr. U tim godinama kada je kulturna politika usmeravana ka demokratizaciji kulture osnovan je veliki broj izložbenih prostora pri javnim polivalentnim centrima za kulturu u namenski projektovanim objektima s odgovarajućom infrastrukturom, što je korespondiralo sa idejom dostupnosti kulture i decentralizacije kulturnog razvoja. Neke od njih su Likovna galerija Kulturnog centra Beograda, Galerija Doma omladine Beograda i Galerija Narodnog univerziteta Božidarac.

Iako su pojedine s vremenom prestajale s radom, trend uvećanja broja galerija i izlagačkih prostora je nastavljen i u narednim periodima – od 1963. do 1974. godine osnovano je 17.3% prostora obuhvaćenih istraživanjem; od 1975. do 1989. god. – 16.1%; od 1990 do 2000. god. – 19.8%; od 2001. do 2011. god. – 11.1% i od 2012. godine do danas 23.5%. U javnom sektoru je osnovano najviše prostora u poslednjem kvartalu 20. veka – 17 između 1974. i 1989. godine i 11 galerija od 1991. do 1999. godine. Rezultati pokazuju da nakon 2000. godine taj broj progresivno opada. U civilnom sektoru tek neznatan broj galerija i izlagačkih prostora je održalo programsku aktivnost više decenija u kontinuitetu od svog osnivanja. Među njima su Galerija ULUS (od 1948. god.), Galerija Grafički kolektiv (od 1949. god.), Mala Galerija ULUPUDS (1963.), Galerija Zadužbine Ilije M. Kolarca (od 1964. god.) i Galerija SULUV (od 1969. god.). U poređenju sa istraživanjem *Atlas galerija i izlagačkih prostora u Srbiji*, broj izlagačkih prostora u civilnom sektoru je manji za oko 10 organizacija. Izražena kratkovečnost organizacija u polju civilnog sektora može se objasniti prekarnim uslovima koji opterećuju rad u ovom sektoru, poput nepostojanja strukturalnog finansiranja, potplaćenost rada, izrazito teškog pronalaženja priuštivog prostora za rad i sl. Spomenuti

prostori u civilnom sektoru koji uspevaju da opstanu, više puta su bili suočeni s problemom korišćenja prostora kao osnovnog resursa za rad i opstanak – Galerija ULUS je pet puta menja lokaciju, a trenutno je usled restitucije zgrade u Knez Mihailovoj 37 suočena s mogućnošću ponovne selidbe; Galerija Grafičkog kolektiva je nekoliko godina radila u smanjenom kapacitetu i bez adekvatnog prostora, nakon gubitka galerije na Obilićevom vencu, takođe usled restitucije. Što se tiče privatnih izlagačkih prostora, par najstarijih privatnih galerija je osnovano tek tokom 90-ih – među njima je najstarija Galerija Zvono u Beogradu, a zatim i Galerija Bel Art u Novom Sadu, a najveći broj tek u poslednjoj dekadi – poput Galerije Transformart, Galerije B2, Galerije Štab, Galerije Vasić, i dr. [x2 25.8 10 0.004].

fig. 03 – prodajna delatnost

Kada je reč o posredovanju ili direktnoj prodaji umetničkih dela, preko tri četvrtine galerija i izlagačkih prostora obuhvaćenih uzorkom (77.8%) uopšte ne obavlja prodajnu delatnost, dok se samo manji broj (22.2%) izjasnilo da obavlja ili posreduje u prodaji. U javnom sektoru 46 prostora uopšte nema prodajnu delatnost (56,7%), dok se u 6 prostora obavlja prodaja ili

posredovanje u prodaji (7,4%). U civilnom sektoru je taj odnos umereniji – 13 prostora nema komercijalnu delatnost (16%), naspram 9 u kojima se obavlja prodaja umetničkih radova (11,11%). Među malim brojem privatnih galerija koje su obuhvaćene ovim istraživanjem, 3 se izjasnilo da ne obavlja prodaju (3,70%), dok se 4 bavi komercijalnom delatnošću (4,93%) [x2 9.43 2 0.009].

3.2. Zaposleni u galerijama i izlagačkim prostorima

Za razumevanje teme uslova rada u galerijama i izlagačkim prostorima naročito su važni podaci o broju zaposlenih i angažovanih lica, kao i vrsti ugovora koje potpisuju prilikom radnog angažovanja. Najveći broj galerija prepoznao je problem u malom broju zaposlenih – što je suštinski problem nedovoljnih finansija. Kada je reč o znanjima i veštinama, te strukturi zaposlenih, učesnici istraživanja istakli su da nedostaju pozicije producenata i administratora, medijatora i edukatora, što se s jedne strane može objasniti kao posledica nedovoljnog broja obrazovnih programa za ova zanimanja, a s druge, u javnim ustanovama, kao problem loše planirane sistematizacije radnih mesta. Tako, zaposleni u javnom sektoru preuzimaju veliki broj administrativnih zadataka što ih sprečava da se u većoj meri posvete razvoju programa i radu s umetnicima. U civilnom još manji broj ljudi preuzima sve poslove – što sve potvrđuje već poznate probleme na koje profesionalci u kulturi ukazuju.

Za poslove vezane za likovni program najveći broj organizacija upošljava manje od 5 osoba po osnovu ugovora na neodređeno vreme (72.8%). Najčešće je stalno zaposlena samo jedna osoba (u 33.3% slučajeva), zatim dve (24.7%), dok tri do četiri u već manjem broju slučajeva – 14.8%, a čak 19.8% nema ni jednu stalno zaposlenu osobu (npr. Zavičajna galerija “Vinko Perčić” u Subotici, AKC “Gnezdo” u Kruševcu, Šok galerija i Galerija SULUV u Novom Sadu, Stara Kapetanija u Zemunu, Reflektor u Užicu, Transformart, Galerija Kula, Remont, Ulična galerija, Ostavinska, Božidarac, SULUJ i Grafički kolektiv u Beogradu). Stalno zaposlenje za pet do devet lica obezbeđuje 2,5% galerija, dok 4,5% ima mogućnosti da zaposli deset ili više lica na osnovu ugovora o stalnom radnom odnosu. U ovoj poslednjoj grupi samo jedna organizacija je navela da ima više od petnaest stalno zaposlenih – Galerija savremene likovne umetnosti u Nišu ima 17 stalno zaposlenih, međutim oni realizuju programe u tri izlagačka prostora: Paviljonu u tvrđavi, Salonu 77 i Galeriji u Oficirskom domu.

broj stalno zaposlenih osoba:

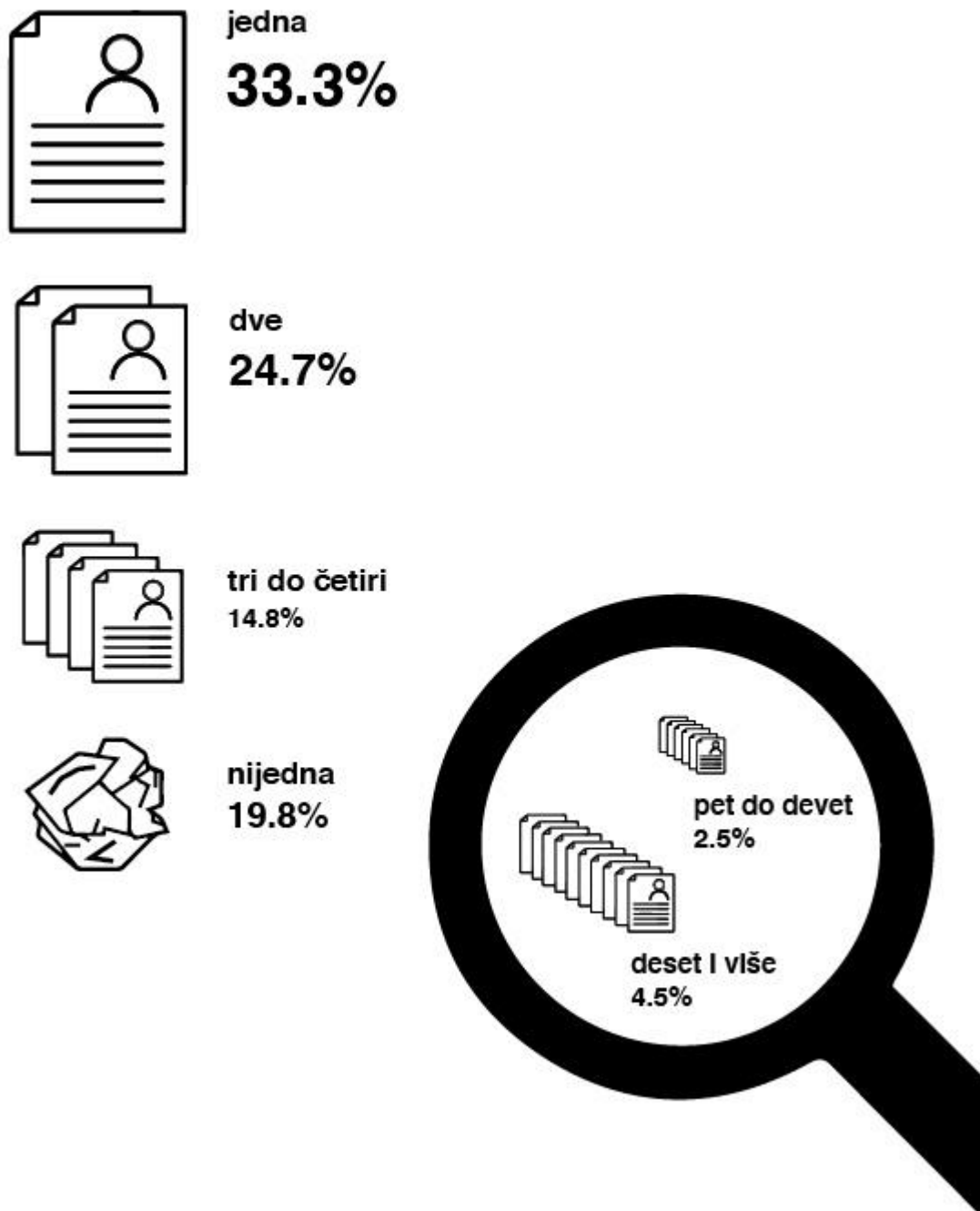

fig. 04 – stalno zaposleni

Komparativnom analizom podataka o broju zaposlenih i podataka o sektorskoj pripadnosti, može se videti da je u javnom sektoru na neodređeno vreme najčešće zaposlena samo jedna osoba, a ređe do 4 osobe. U civilnom sektoru je izrazit nedostatak zaposlenih na neodređeno, dok je u privatnom to obično jedna ili dve osobe [χ^2 30.6 10 < .001]. Kada ovaj

podatak sagledamo u odnosu na programsko-organizacioni tip organizacije, uočava se da u galerijama i prostorima kojima je jedina delatnost realizacija izložbi najčešće nema zaposlenih u stalnom radnom odnosu ili je njihov broj manji, dok je u izložbenim prostorima u okviru organizacija sa širom delatnošću najčešće zaposlena jedna ili dve osobe [χ^2 40.3 10 < .001].

Kada je reč o ugovorima o delu za realizaciju redovnih aktivnosti, preko polovine organizacija (50.6%) se izjasnilo da po tom osnovu ne zapošljava ni jedno lice. U 22.2% slučajeva je po tom osnovu angažovana samo jedna osoba; dvoje angažovanih po ugovoru o delu ima 8.6% galerija i izlagačkih prostora, 9.9% tri do četiri osobe, 8.6% između 5 i 9, dok nema organizacija koje angažuju 10 ili više osoba po tom osnovu. Za obavljanje poslova usko vezanih za likovni program velika većina organizacija (58%) ne zapošljava ni jednu osobu po osnovu ugovora o delu, njih 16% samo jednu osobu, 7.4% dve, 3-4 osobe 8.6%, 5-9 osoba 3.7%, a 6.2% - 10 ili više osoba.

3.4. Finansiranje rada i programa

Istraživanjem smo analizirali udeo finansiranja galerija i izlagačkih prostora iz javnih sredstava (izvori finansiranja poput Ministarstva kulture i informisanja, Pokrajinskog sekretarijata za kulturu ili lokalnih samouprava), zatim rashode za likovni program (naročito ukoliko su u pitanju organizacije sa širom delatnošću), te iznose plata zaposlenih. Kroz kvalitativne odgovore koji su objavljeni kao aneks ovoj analizi, prikupljene su informacije o problemima i potrebama u vezi s finansiranjem.

Kada je reč o finansiranju iz javnih sredstava, iznos kojim organizacije raspolažu na godišnjem nivou u 54.3% slučajeva ne prelazi milion dinara (približno 8.500 €). Do milion dinara podrške iz javnih izvora ostvaruje 22.2% ispitanih organizacija, 14.8% u iznosu manjem od pola miliona, dok 17.3% navodi da se ne finansira iz javnih sredstava. Za 19.8% organizacija finansiranje iz javnih sredstava se kreće u rasponu između jednog i dva i po miliona dinara, a u kategoriji između dva i po i pet miliona nalazi se 9.9% organizacija. Prihode iz javnih sredstava u iznosu od 5 do 15 miliona dinara ima 7.4% organizacija, a iznosom većim 15 miliona dinara javnih sredstava finansira se 8.6% organizacija – prevashodno javne ustanove, među kojima su Božidarac (20 miliona), Dom omladine Beograda (21 milion), Savremena galerija Umetničke kolonije Ečka u Zrenjaninu (26 miliona), Galerija savremene likovne umetnosti u Nišu (31 milion) i Centar za promociju nauke (110 miliona), kao jedna od retkih prosvetnih ustanova sa izlagačkom aktivnošću.

U pogledu diversifikacije izvora finansiranja, tek oko trećine galerija i izlagačkih prostora (31.3%) obezbeđuje manje od polovine svog budžeta iz javnih fondova, a 6.3% uopšte ne koristi javna sredstva. Između 80% i 100% svog budžeta za likovni program iz javnih

fondova obezbeđuje više od polovina organizacija (55%), a 7.5% njih između 50 i 80% udela. Podaci ukazuju da se u javnom sektoru galerije i izlagački prostori najvećim delom finansiraju iz javnih sredstava (između 80 i 100%), što je i očekivano, dok se organizacije civilnog društva pretežno finansiraju u visini koja ne prevazilazi 50% ukupnih sredstava. S druge strane, privatne galerije koje su obuhvaćene ovim istraživanjem pretežno navode da javna sredstva imaju udeo manji od 50% u totalnom operativnom budžetu kojim raspolažu [χ^2 58.06 < .001].

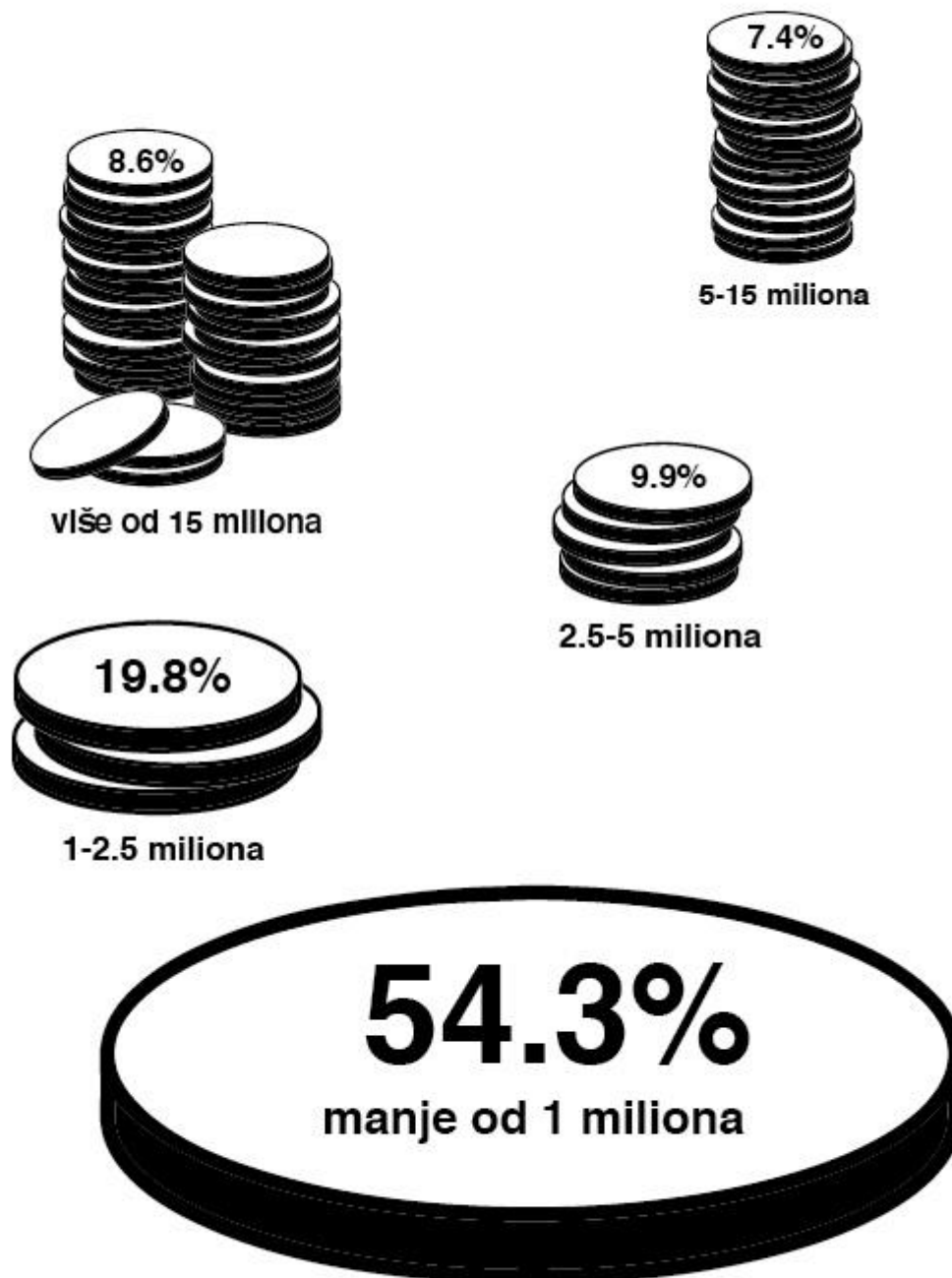

fig. 05 – finansiranje iz javnih sredstava

Najveći neto iznos plate u većini slučajeva iznosi između 50 i 70 hiljada dinara (40.7%), što je ispod prosečne neto zarade u 2022. godini⁴. Kod četvrtine ispitanih galerija (24.7%) ovaj iznos prelazi 70.000 dinara, a kod 13.6% galerija je manji od 50.000 dinara. Značajan procenat organizacija (21%) nema zaposlenih lica, pa shodno tome ne isplaćuje zarade. Važno je napomenuti da se iznos plata u javnom sektoru kreće od 50.000 do 70.000 dinara, a nekada i više, dok je u civilnom sektoru situacija drastično različita, budući da najveći broj zaposlenih u organizacijama civilnog društva nema nikakvu zaradu, a sličan podatak navode i privatne galerije [χ^2 38.16 < .001].

Odgovori prikupljeni kroz kvalitativno pitanje o poteškoćama u radu ukazuju da se nepovoljna finansijska situacija reflektuje i sve aspekte rada galerija i izlagačkih prostora. To je najpre vidljivo u malom broju stručnih lica koje ove organizacije imaju mogućnosti da zaposle, a zatim i nezadovoljavajućoj tehničkoj opremljenosti koja je neophodna za izvođenje kvalitetnog izložbenog programa. Jedan od većih problema koji su galerije istakle je i nedostatak finansijskih sredstava za ulaganje u razvoj programa (npr. nove produkcije, kompleksni i finansijski zahtevni projekti), a sredstva sistemski izostaju i za izradu kataloga, kupovinu opreme i honorare izlagača. Uz navedene probleme, izlagački prostori u civilnom sektoru imaju dodatne poteškoće u pokrivanju režijskih troškova.

3.5. Donošenje odluka o programu

U delu upitnika koji se bavio ispitivanjem modela donošenja odluka o programima u galerijama i izlagačkim prostorima bilo je ponuđeno nekoliko odgovora: a) stručni tim u okviru organizacije; b) stručni tim po pozivu; c) umetnički direktor/ kustos u okviru organizacije; d) umetnički direktor/ kustos po pozivu, i e) uprava ustanove/ organizacije.

Istraživanje pokazuje da odluku o godišnjem izlagačkom programu u najvećem broju organizacija donosi stručni tim koji čine predstavnici organizacije (55.6%), pri čemu je značajan broj organizacija izabralo isključivo taj odgovor (44.4%). Kod manjeg dela organizacija (11.1%) o programu odlučuje interni stručni tim u kombinaciji sa drugim načinima, od čega je najzastupljeniji “u saradnji sa upravom organizacije” (7.41%), što upućuje na manji nivo autonomije u odlučivanju (Božidarac, Savremena galerija Subotica, UK Parobrod, Muzej afričke umetnosti, Galerija TransformArt i dr.). Sledeći prema učestalosti je odgovor “stručni tim koji angažuje umetnike po pozivu” (38.27%), koji se ređe pojavljuje samostalno (24.7%), a češće u kombinaciji sa drugim opcijama (13.58%), i to najviše sa opcijom “saradnja sa umetničkim direktorom/ kustosom u okviru organizacije”

⁴ Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u januaru 2022. godine iznos prosečne neto zarade u javnom sektoru iznosio je 78.155 dinara, dok je neto zarada preduzetnika i zaposlenih kod njih iznosila 36.934 dinara.

(8.64%). U svega 15,2% slučajeva o programima odlučuje “umetnički direktor/ kustos u okviru organizacije”, što se većim delom pojavljuje kao dodatna opcija (kod 11.11% organizacija), i to pretežno u kombinaciji “stručni tim po pozivu” što je i najčešća kombinacija u dobijenim odgovorima. Opcija umetničkog direktora/ kustosa po pozivu pojavljuje se samo u kombinaciji sa drugim opcijama i to u neznatnoj meri (1.2%), dok je odlučivanje o programu od strane uprave organizacije takođe neznatno zastupljeno kao samostalna opcija (1.23%), ali se zato češće pojavljuje u kombinaciji sa drugim opcijama (12.3%), pri čemu je najzastupljenija već navedena kombinacija sa stručnim timom organizacije (7.41%). Jedini izlagački prostor sa sistemom otvorenog kalendara je Ostavinska galerija u Beogradu, kojom upravlja Asocijacija Nezavisna kulturna scena Srbije. Na ovom primeru, otvoreni kalendar u praksi funkcioniše kroz evaluaciju prijavljenih predloga programa u odnosu na misiju i programsku usmerenja Ostavinske galerije i Kulturnog centra Magacin, čime se bavi tim delegiran od strane skupštine korisnika.

U pogledu prakse uređivanja izlagačkog programa upitnikom su ponuđeni sledeći odgovori: 1) javni konkurs; 2) po pozivu; 3) kombinovano, i 3) otvoreni kalendar. Preko polovine organizacija (53.2%) izjasnilo se za kombinovanu opciju; potom, galerije i izlagački prostori najčešće biraju programe preko javnog konkursa (24.1%), a zatim direktno, pozivajući umetnike (20.3%). Opcija otvorenog kalendara sasvim je neznatno zastupljena (2.5%). Kada se ovaj podatak sagleda u odnosu na sektor u kojem organizacija deluje, može se primetiti da je kombinovana opcija uređenja likovnog programa najizraženija u civilnom sektoru, a potom u javnom. Kao drugu opciju prema zastupljenosti, javni sektor navodi javni konkurs. Praksa privatnih galerija je drugačija, gde se godišnji programi uglavnom uređuju pricipom “po pozivu” [χ^2 18.4 6 0.005].

Na proces donošenja odluka o programu utiču i spoljni faktori, poput lokalne samouprave ili viših instanci vlasti, što ispitanici navode u kvalitativnim odgovorima: “Jedan od problema je i mešanje lokalne samouprave u izlagački program naturanjem određenog broja izložbi koje nisu u vezi sa izlagačkom politikom umetničke galerije”. Izlagački prostori koji funkcionišu u okviru ustanova sa širom delatnošću (neretko i izvan polja kulture) navode problem otežanog planiranja programa: “U slučaju naše Galerije koja je u sklopu sportsko-kulturnog centra, problemi nastaju usled nedostatka godišnjeg plana, pa se često termini pomeraju zbog korišćenja Galerije u druge svrhe ili izlagačke potrebe lokalne samouprave”. Takođe, nekoliko odgovora ukazuje na problem “mešanja kompetencija”, tj. neusaglašenosti ili preklapanja radnih zadataka kustosa, tehničara i dizajnera, a neretko i umetnika koji je pozvan izlaže.

Na pitanje da li ustanova ili organizacija ima definisane kriterijume za izbor urednika likovnog programa, značajan broj ispitanika se izjasnio negativno (62.0%), dok je pozitivan odgovor dalo 38.0% ispitanika. Na osnovu uredbi i pravilnika o definisanju kriterijuma, koje su

pojedine galerije dostavile, može se uvideti da je osnovi kriterijum završen sedmi stepen stručne sprema iz oblasti istorije umetnosti ili likovnih i primenjenih umetnosti, kao i najmanje tri godine radnog iskustva.

Iz navedenog se može zaključiti da se prilikom donošenja odluka o programima najviše vrednuje odluka kustosa ili urednika programa, što ukazuje na veliku meru autonomije stručnih timova u izboru izlagača, kao i centralizacije – budući da nisu predviđeni participativni mehanizmi donošenja odluka o programu (npr. kroz uključivanje publike, ili kroz otvoreni kalendar za učešće drugih organizacija ili pojedinaca). O tome govori i komentar jednog od ispitanika: “Da bi galerije i izložbeni prostori uspeli da ostvare stabilnu programsku i poslovnu politiku potrebno je da zaposleni u galerijama uzmu aktivniju poziciju u svom okruženju i društvu, da promene način prezentacije savremenog stvaralaštva da se bave problematizacijom aktuelnih pitanja, da utiču na oblikovanje poimanja umetnosti, organizuju dodatne programe ili inovativne projekte koji bi tematizovali i preispitali status i poziciju umetnosti i umetnika. Na kraju, najvažnije od svega otvorenost i razumevanje rukovodioca ustanova i organizacija”.

3.6. Principi angažovanja umetnika struktura programa

Na pitanje o osnovu po kojem primarno angažuju umetnike u svom godišnjem likovnom programu, ispitanicima su ponuđeni sledeći zadati odgovori o kojima su se kvalitativno izjašnjavali: realizacija samostalne izložbe radova nove produkcije; realizacije samostalne izložbe već realizovanih radova; grupna izložba radova nove produkcije, grupna izložbe već realizovanih radova; radionica; performans; javni nastup (javna vođenja/ razgovori i sl.); učešće u umetničko-istraživačkom radu; drugi poslovi (dizajn štampanog materijala, dizajn izložbe, foto-dokumentacija i sl.), a za svaku od opcija ponuđen je izbor “da”, “ne” i “ponekad”.

Analiza odgovora pokazuje da 65.8% izložbenih prostora primarno angažuje umetnike za samostalne izložbe nove produkcije, pri čemu 24.1% galerija to čini ponekad i 10.1% uopšte ne. Kada je reč o samostalnim izložbama s već produciranim radovima, 49.4% se izjasnilo da je to deo njihovog redovnog programa, 44.3% da je to povremena praksa, a 6.3% da ovakve izložbe uopšte nisu deo njihovog programa. Zanimljivo je da muzejske ustanove koje angažuju savremene likovne umetnike ne realizuju samostalne izložbe već realizovanih radova, već isključivo radova nove produkcije (npr. Muzej opštine Bačka Topola, Muzej Jugoslavije, Narodni muzej Vranje).

Grupne izložbe s novim umetničkim produkcijama su prioritet programskih politika u 62% galerija i izlagačkih prostora; za 29.1% je to povremena praksa, a 8.9% se izjasnilo da takve izložbe ne realizuju u okviru svog programa. Kada je reč o grupnim izložbama već

produciranih radova, 48.1% izložbenih prostora je istaklo da su ovakve izložbe deo njihovog redovnog programa, 43.0% da ih organizuju povremeno, a 8.9% da nisu zastupljene u redovnom programu. Kada se uporedi učestalost grupnih izložbi nove produkcije u odnosu na grupne izložbe već realizovanih radova, u manjim kulturnim sredinama (Dom kulture Čačak, Kulturi centar Gornji Milanovac, Moderna galerija Lazarevac, Umetnička galerija Kruševac, Galerija "Čedomir Krstić" Pirot i dr.) može se primetiti tendencija veće učestalosti grupnih izložbi već realizovanih radova, naspram povremenih ili totalnog izostanka grupnih izložbi novih radova. U pogledu opertivnog budžeta kojim raspolažu, spomenute galerije pripadaju uglavnom nižim ekonomskim kategorijama, a manji broj onih koje spadaju u srednju kategoriju imaju izuzetno nizak procenat rashoda na likovni program. To potvrđuje pretpostavku da je realizacija izložbi radova nove produkcije uslovljena finansijskim kapacitetima ustanove ili organizacije.

Po pitanju angažovanja umetnika kroz radioničarski program, 38.0% galerija i izlagačkih prostora izjasnilo se da umetnike redovno angažuju na taj način, 44.3% ponekad i 17.7% da nemaju ovakvu praksu. Performansi za 31.6% izlagačkih prostora čine redovni deo programa, za 48.1% povremeno, a za 20.3% uopšte ne. Javni nastupi poput javnih vođenja, razgovora i prezentacija sa umetnicima čine redovni deo programa za 40.5 % galerija i izlagačkih prostora, povremenu praksu za 53.2%, a nisu deo programa 6.3% galerija i izlagačkih prostra. Rezultati pokazuju da su umetnici znatno manje angažovani za sprovođenje umetničkih istraživanja, pa je na ovo pitanje negativan odgovor dalo 31.6% izložbenih prostora, 48.1% je reklo da ovakav vid angažovanja čini povremenu praksu (npr. Galerija Menjačnica, Muzej Terra, Umetnička galerija Kruševac i dr.), a samo 20.3% da je deo njihovog programa (npr. Galerija Kula u Beogradu, Galerija Remont, Kulturni centar Beogrda, DKSG, MSUB, Muzej Jugoslavije, Kulturni centar Vrbas, CZKD i dr.). Što se tiče drugih poslova po kojima umetnici mogu biti angažovani kao što su dizajn štampanog materijala, dizajn izložbe, foto-dokumentacija i sl. polovina izložbenih prostora (50.09%) se izjasnilo da u velikoj meri angažuje umetnike za ove poslove (među njima su Galerija Reflektor, CZKD, Prototip, Muzej Jugoslavije, Galerija ŠTAB, Kvaka 22, UP "Cvijeta Zuzorić" i dr.), 37.04% povremeno i 8.64% da to nije deo njihove prakse.

U kvalitativnim odgovorima, svega nekoliko učesnika istraživanja skrenulo je pažnju na nedostatke u vezi s programom – što bi ukazalo na nizak nivo samokritičnosti i autorefleksije. Na primer, jedan odgovor na pitanje o ključnim problemima sistema je: "Nesavremenost izgleda galerija, nizak nivo kriterijuma u izboru izlagača i kustosa, nedovoljno kvalitetna produkcija umetničkih radova i postavki izložbi". S druge strane, poznati problemi su nedovoljna finansijska sredstva i vrlo često komplikovana administracija koja oduzima dosta vremena koje bi trebalo da se usmeri na istraživanje, kreativni rad sa umetnicima na pripremi i realizaciji izložbi.

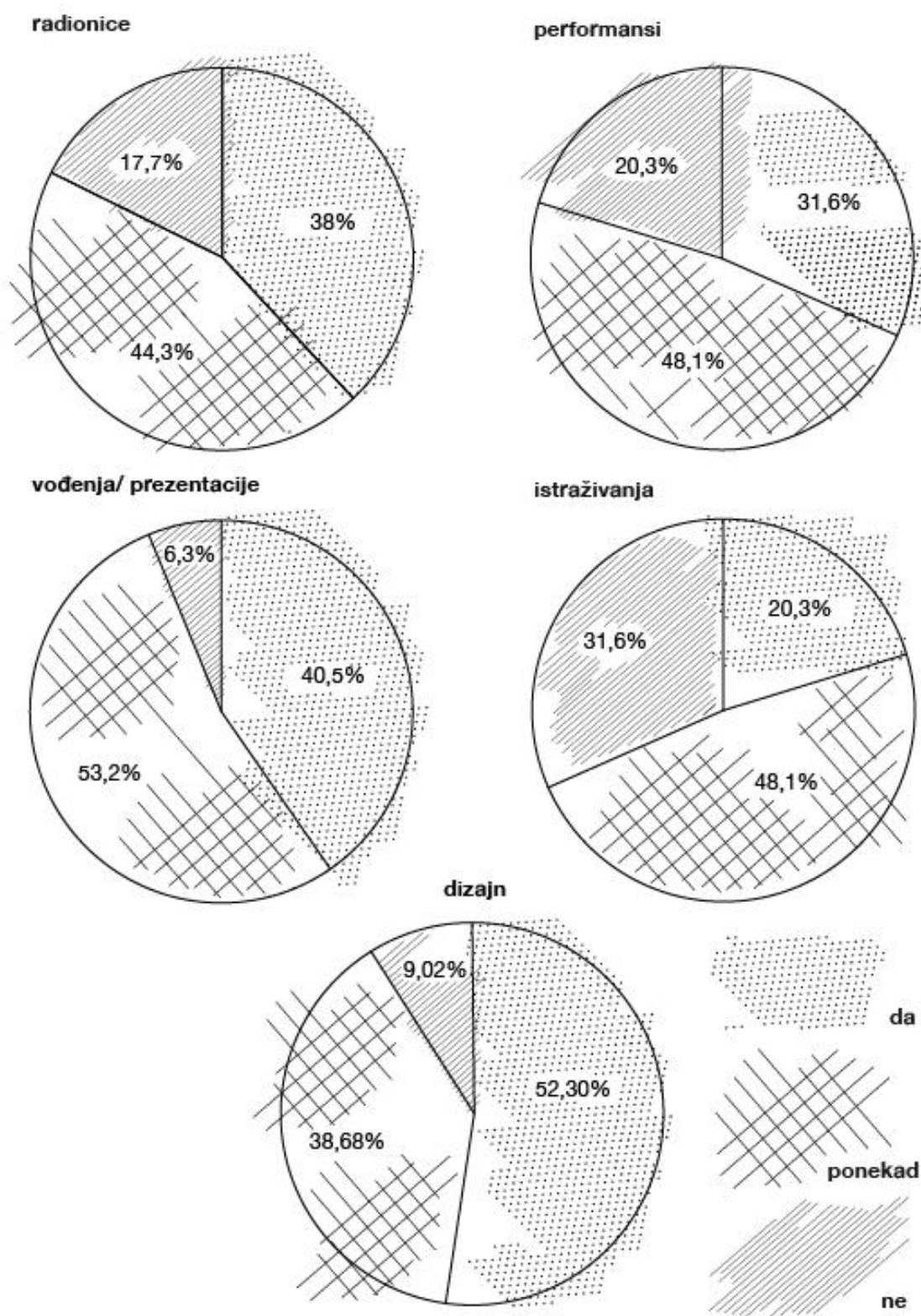

fig. 06 – angažovanje likovnih umetnika u galerijama i izlagačkim prostorima

Primetan je i nedostatak profesionalne saradnje među galerijama u partnerstvima i mogućim koprodukcijama izložbi koje bi mogle biti prezentovane širom Srbije i regiona. Jedan od retkih projekata tog tipa je "Prepoznavanje" koji realizuje nekoliko galerija iz Srbije, među kojima su Umetnička galerija Kruševac, Umetnička galerija Nadežda Petrović iz Čačka, GSLU Niš i Narodni muzej Kraljevo, u saradnji s regionalnim partnerima – Centrom savremene umjetnosti Crne Gore iz Podgorice i Nacionalnom umetničkom akademijom iz Sofije. Manjak sličnih programa je posledica nebige kulturne politike o decentralizaciji kulture i razvoju lokalnih scena, njihovoj valorizaciji i povećanju vidljivosti kroz pospešivanje mobilnosti kustosa, umetnika i razmenu umetničkih ideja.

3.7. Uslovi angažovanja umetnika i podrška produkciji

Na pitanje da li njihova ustanova/ organizacija ima definisane cenovnike za neke od navedenih osnova angažovanja umetnika čak 83.5% ispitanika je odgovorilo negativno, 11.4% da je cenovnik u procesu izrade (npr. SKC Kragujevac, Galerija B2, Galerija Prototip, Muzej Jugoslavije, Kulturni centar Beograda, CSU Moljac, Blok Gallery, Galerija Kula i dr.), a samo 5.1% da poseduje cenovnik (među kojima su Galerija ULUS, UP "Cvijeta Zuzorić", Centar za grafiku i vizuelna istraživanja FLU i Galerija Menjačnica).

Na pitanje kako utvrđuju uslove angažovanja umetnika i međusobne obaveze moglo se izabrati više od ponuđenih odgovora – autorski ugovor, posredstvom agencije, sporazum o saradnji, usmeni dogovor, ugovor o delu i drugo. Najveći broj organizacija izabralo je opciju autorskih ugovora (ukupno 63.4%), ali je za veći deo njih (37.04%) to bila samo jedna od izabranih opcija, budući da se kombinacija sa sporazumom o saradnji pojavljuje u 22.22% slučajeva, a zatim isplata preko agencije i usmeni dogovor – oba po 14.81%. Sledeće opcije po zastupljenosti su usmeni dogovor i sporazum o saradnji koje je naveo gotov jednak procenat galerija i izlagačkih prostora – 38.27%, s tim što je za 11.1% usmeni dogovor bila jedina opcija za utvrđivanje uslova angažovanja, a sporazum o saradnji jedina opcija za samo 3.7% organizacija. Zanimljivo je primetiti da se usmeni dogovor najčešće pojavljuje u kombinaciji sa sporazumom o saradnji, i to kod 18.5% ispitanih organizacija. Prema zastupljenosti, treći izbor bio je isplata preko agencija koju je u odgovoru istaklo 21% organizacija, međutim, to je retko jedina opcija budući da ju je kao takvu navelo samo 2.5% organizacija. Ona pretežno čini dodatnu mogućnost za veći broj organizacija koje ovu opciju navode i to najčešće u kombinaciji sa sklapanjem autorskih ugovora (u 14.8% slučajeva) i manje, uz sporazume o saradnji u 8.6% slučajeva. Ugovor o delu se u odgovorima pojavljuje samo kod jednog upitanika i to u kombinaciji, što po svemu sudeći predstavlja iznimku.

Na pitanje kakvu vrstu produkcijske podrške ustanova/ organizacija pruža umetnicima tj. izlagačima po ponuđenim stavkama: produkcija radova, transport radova, tehnička podrška

u postavci izložbe, izrada i štampa kataloga i propratnih tekstova, video/ foto dokumentovanje izložbe i osiguranje – ispitanicima su bili ponuđeni odgovori “Da”, “Ponekad” i “Ne”. Učestalost izabranih odgovora pokazala je da galerije i izlagački prostori najviše uspevaju da pokriju tehničku podršku u postavci (u potpunosti 93.8%, povremeno 6.2%), zatim promociju u medijima i široj javnosti (u potpunosti – 92.6%; povremeno – 6.17%, uopšte ne – 1.2%), izradu i štampu kataloga i propratnih tekstova (u potpunosti – 81.5%, povremeno – 17.3%, uopšte ne – 1.2%) i video i foto dokumentovanje izložbe (u potpunosti – 77.78%, povremeno – 21%, uopšte ne 1.2%). Što se tiče transporta radova situacija je lošija, pa manje od polovine (48.1%) pokriva ovaj servis, trećina tek ponekad (33.3%) a nikada 18.6% organizacija. U produkciju radova ulaže tek 32.1% izlagačkih prostora (npr. Muzej Terra, Zavičajna galerija dr. Vinko Perčić, Ulična galerija, Galerija Kula, Galerija Zvono, Muzej opštine Bačka Topola, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", MSUB, DKSG i dr.), ponekad 40.5% i uopšte ne 27.2%. Izložene radove uspeva da osigura veoma mali broj izložbenih prostora, njih 12.4%, ponekad to radi 35.8%, a nikad više od polovine – 51.9%.

Potom, analizirano je na koje još načine galerije i izložbeni prostoru ulažu u rad umetnika. Pored sedam ponuđenih odgovora koje su mogli izabrati u kombinaciji (“otkupi umetničkih radova”, “nagrada bez novčane nadoknade”, “nagrada sa novčanom nadoknadom”, “obezbeđivanje prostora za rad umetnika”, “stručno usavršavanje i razvoj karijere”, “posredovanje u prodaji bez nadoknade” i “nismo u mogućnosti da dodatno ulažemo u rad umetnika”), data je i mogućnost za upisivanje novog odgovora. Najzastupljeniji vid podrške je konkurisanje za otkup umetničkih radova (23.13%), potom obezbeđivanje prostora za rad (17.69%), nagrada bez novčane nadoknade (14.29%), posredovanje u prodaji bez provizije (14.29%), nagrada sa novčanom nadoknadom (12.93%), a tek onda stručno usavršavanje i razvoj karijere (8.84%). Pri tome 8.84% se izjasnilo da nije u mogućnosti da dodatno ulaže u rad umetnika. Neznatan broj upitanika ne opredelivši se ni za jednu od ponuđenih opcija navelo je sasvim drugi način na koji ulažu u rad umetnika (2.04%). Pošto se moglo odgovoriti kombinacijom opcija, u izboru odgovora najčešće se pojavljuje otkup umetničkih radova sa nagradom uz novčana sredstva – u 13.58% slučajeva, a zatim i otkup sa obezbeđivanjem prostora za rad, nagrade bez novčane nadoknade i obezbeđivanje prostora za rad, i obezbeđivanje prostora za rad sa stručnim usavršavanjem i razvojem karijere, sa po 12.35%.

Neki od dodatno navedenih odgovora bili su:

- “Međunarodna saradnja u segmentima produkcije (rezidenture domaćih autora u inostranstvu) i izlagačke aktivnosti (gostujuće izložbe inostranih umetničkih institucija)” – Galerija SULUJ;

- "Predstavljanje umetnika u inostranstvu i preporuka za inostrane kontakte" – Kulturni centar Beograda;
- "Organizacija rezidencijalnih programa" – Muzej Jugoslavije;
- "Obezbeđivanje materijala za produkciju i saradnja sa ostalim umetnicima iz kolektiva" – Ulična galerija;
- "Promocija, prezentacija i uključivanje u ponude prema kompanijama, kupcima i kolekcionarima" – Galerija ŠTAB;
- "Pravimo mrežu i bazu podataka koja će pomoći da se umetnici bolje vide i više angažuju i sarađuju međusobno" – Galerija AKC "Gnezdo".

Na pitanje koji procenat prihoda zadržavaju na osnovu posredovanja ukoliko se bave prodajom umetničkih radova, odgovor je dalo samo 36.1% od ukupnog broja ispitanika pa se stoga ne može dobiti relevantan podatak. Ipak, radi pružanja određenog uvida, navešćemo da se među galerijama koje su dale odgovor, najveći deo (76.9%) izjasnio da je procenat zarade na osnovu posredovanja između 10 i 30%, 11.5% između 6 i 10%, po 1 izlagački prostor (odnosno u ovom slučaju 3.8%) se izjasnio da postotak iznosi manje od 5%.

Na pitanje da li je umetnik u obavezi da materijalno nadoknadi korišćenje termina u ustanovi/ organizaciji skoro tri četvrtine upitanika (72.8%) se izjasnilo da nije u obavezi, dok se manji deo (11.1%) izjasnio da je ustupanje umetničkog dela nakon izložbe deo uobičajene prakse. Znatno manji broj galerija i izlagačkih prostora navodi da je za izlaganje predviđena kotizacija (4.9%), među kojima su Prostor savremene umetnosti Moljac, Umetnička galerija Stara kapetanija, Salon 77 GSLU Niš, Galerija Singidunum i Mala galerija ULUPUDS. Ujedno, većina ovih prostora navodi i probleme sa finansijskom održivošću realizacije godišnjeg programa, a program pojedinih se u poslednjim godinama ne finansira iz javnih fondova. Ovo pitanje davalo je i mogućnost otvorenih odgovora pa navodimo neke od karakterističnijih:

- "Nije u obavezi da plati kotizaciju. Ponekad, retko, kombinovano snosimo troškove, jer u poslednje dve godine nismo dobijali na konkursima grada i republike za izlagačku delatnost, već samo za saradnju sa CITE-om", Galerija SULUJ.
- "Zavisi od uslova koji su definisani ugovorom sa umetnikom", Galerija Grafičkog kolektiva.
- "U zavisnosti od oblika saradnje", Galerija ŠTAB.
- "Zavisi od dogovora sa umetnicima, ali ako događaj sam po sebi nije komercijalan, ne traži se nadoknada, ali se traži trošak režije i amortizacija opreme", Galerija AKC "Gnezdo".
- "Polovina troškova ili ustupanjem umetničkog dela u celom iznosu", Prostor savremene umetnosti "Moljac".

4. Glavni problemi i predlozi za unapređenje rada u polju likovnih umetnosti

Poslednja dva pitanja ovog istraživanja bila su otvorena za narativne odgovore u nameri da se detektuju glavni problemi s kojima se galerije i izlagački prostori suočavaju pri realizaciji programa, kao i načina na koji bi mogli da doprinesu unapređenju uslova rada u polju vizuelnih umetnosti. Uopšteno, značajan broj odgovora odražava visok stepen nezadovoljstva postojećom situacijom, a kao glavni uzrok navodi se nedostatak razvijenih instrumenata i mera kulturne politike kojima bi se omogućio pristup adekvatnom finansiranju javnog i civilnog, odnosno finansijskom poslovanju u slučaju privatnog sektora. Ova situacija odražava se na systemske i strukturalne nedostatke u pogledu osnovnih infrastrukturnih (prostornih i tehničkih), kadrovskih i produkcionih kapaciteta, što za posledicu ima iscrpljivanje i urušavanje već postojećih struktura bez razvojne perspektive. Veliki broj dobijenih predloga o tome kako bi situacija mogla da se unapredi ukazao je na preku potrebu za osmišljavanjem diferenciranih strategija razvoja svakog od sektora u odnosu na njihove strukturalne specifičnosti, izradu transparentnih regulativa za raspodelu javnih sredstava, zakonskih regulativa i olakšavajućih mera za poslovanje u sferi kulture i umetnosti, većom i boljom komunikacijom, umrežavanjem i saradnjom sa zajedničkim interesom svih aktera u polju likovnih umetnosti.

4.1. Problemi u radu

(Pitanje 25. – “Koji su iz Vašeg iskustva glavni problemi u radu galerija i izlagačkih prostora kod realizacije programa zadovoljavajućeg kvaliteta?)

Opšti zaključak učesnika istraživanja je da podrška umetnicima zavisi od finansijskih kapaciteta galerija i izlagačkih prostora, te da finansijska sredstva kojima galerije raspolažu nisu dovoljna za kvalitetnu realizaciju programa i održavanje zadovoljavajućeg izlagačkog standarda. Sredstva su nedovoljna da bi se pokrili tekući operativni troškovi, zatim plate zaposlenih i honorari umetnika i izlagača, kao i troškovi produkcije radova i izložbi. Svi drugi problemi koji se u odgovorima navode – kao što je nedovoljan broj zaposlenih kompetentnih lica, nezainteresovanost publike, nedovoljna pokrivenost u medijima, centralizacija, direktno ili indirektno su povezani sa nedostatkom finansija.

4.1.1. Nedostatak finansija

Veliki broj **eksplicitnih** odgovora koji se odnose na **nedostatak finansija** ukazao je na činjenicu da iz perspektive galerija i izlagačkih prostora to čini osnovni problem sa kojim se suočavaju u svom radu:

“Nedostatak novca”.

“Nedovoljno finansija”.

“Nedovoljno sredstava”.

“Nedostatak finansijskih sredstava”.

“Finansijski problemi”.

“Finansije”.

Problem nedostatka finansija detektovan je na svim nivoima: loša finansijska situacija svih aktera (umetnika, galerista, publike, države), nedovoljna podrška lokalne zajednice i uprave, nedovoljno budžetskih ulaganja, nemogućnost pronalazjenja sponzorstva:

“Nedovoljno materijalnih sredstava **svih učesnika – umetnika, galerista, publike, države**”.

“Nedostatak materijalnih sredstava, **slaba podrška lokalne zajednice i lokalnih vlasti**”.

“Nedovoljno ulaganje sredstava iz budžeta za **rad galerije...**”.

“Nedovoljna novčana sredstva koja se izdvajaju iz budžeta kao **podrška radu galerije...**”.

“**Neodrživo je da od konkursa Grada i Republike zavisi održavanje programa**”.

“Izrazito teško i najčešće **neostvarivo pronalazjenje sponzorstava**”.

Nedostatak finansija ističe se kao glavni **izvor svih ostalih problema** sa kojima se suočavaju galerije i izlagački prostori.

“Uglavnom su svi **problemi skopčani sa nedostatkom materijalnih sredstava...**”

“Nedostatak finansijske podrške i **kapaciteta**”.

“**Комплицовани конкурси и мале суме за уметност**, слаба медијска подршка, недовољно ангажовње самих уметника за идеју, за своју каријеру, неразвијеност земље и *скерсити* у којем се налазе потенцијални купци.”

“Glavni nedostaci vezani su za materijalne uslove rada: **nedovoljno sredstava za realizaciju programa, neadekvatni prostori, nadekvatne naknade za rad, nedostatak tehničke opreme, nedovoljna edukovanost, izlaganje radova u postprodukciji bez ulaganja i stručnog uključivanja u produkciju...**”.

“Nedostatak sredstava, koji zatim povlači nedostatak kvalitetnog i pouzdanog ljudskog resursa, apsolutni autizam i inertnost lokalnih i državnih institucija, urušen položaj umetnosti i kulture u društvenom sistemu vrednosti, odsustvo sa nacionalnih frekvencija i tiražnih medija”.

Nedostatak sistemskog planiranja i kriterijuma

“Nedostatak finansijske stabilnosti i finansijska ograničenja”.

“Nesigurnost planiranja, nestabilno finansiranje, jasni kriterijumi”.

“Nepostojanje sistematskog rada u dužem vremenskom periodu i izostanak finansijske podrške od strane sponzora”.

“Nejasni uslovi. Neadekvatna komunikacija, netransparentni izvori finansiranja”.

“Nedostatak finansijskih javnih šema koje podržavaju interdisciplinarne umetničke programe, umetnike ili događaje. Nedostatak šeme koja promoviše umetničku saradnju sa različitim oblastima kao što su izvođačke umetnosti, nauka, obrazovanje...”.

“Zbog rebalansa budžeta broj izložbi se često smanjuje u toku godine, pa se često dešava da izložbe moraju da se pomeraju i slično i pored rada i jasne komunikacije sa umetnicima na njima”.

Centralizacija

“Decentralizacija delovanja, veliki jaz između Beograda i ostatka Srbije”.

Nedostatak osnovnih sredstava za pokrivanje materijalnih troškova održavanja prostora i tehničke opreme

“Nedostatak sredstava za: tekuće troškove (zakup prostora, komunalije, računovodstvo, održavanje prostora i sl)”.

“... ulaganje u materijalne troškove ...”.

“(Nedostatak sredstava za) nabavku neophodne tehničke opreme za rad zaposlenih u galeriji (laptopovi, foto-aparat)”.

“Nedostatak finansija za adekvatnu adaptaciju prostora i održavanje higijene redovnim sređivanjem zidova, te se neuspešno realizuju izvesne ideje umetnika i koncepti se ne ostvaruju u celosti”.

Nedostatak sredstava za realizaciju programa

“Nedostatak sredstava za **realizaciju**”.

“Nedovoljan budžet za **realizaciju zamišljenog programa**”.

“Ograničena **sredstva za realizaciju pojedinih programa** (manifestacija)”.

“Mali budžet za **programe**”.

“Glavni problem sa kojim se suočavamo kod **realizacije programa zadovoljavajućeg kvaliteta** je nedostatak novčanih sredstava”.

“Prema našem mišljenju glavni problem je nedostatak novčanih sredstava za **realizaciju kvalitetnih, složenih likovnih programa**”.

“Nedovoljni budžeti neophodni za **adekvatnu realizaciju planiranih programa**”

“Novac kojim raspolažemo u okviru programa Izložbenog salona ***pokriva samo troškove štampe kataloga oskudne veličine i tiraža***, a ne pokriva ostale troškove (honorare, smeštaj, hranu, produkciju, osiguranje, delimično ni prevoz...), te smo prinuđeni da se oslonimo na entuzijazam i dobru volju umetnika i saradnika. Nedovoljno sredstava za tehničku opremu i održavanje je takođe jedan od problema sa kojima se suočavamo. Sve navedeno utiče na kvalitet produkcije i samih programa, jer je nemoguće koncipirati program na osnovu promišljenog odabira, već se on koncipira na osnovu mogućnosti. Ova situacija se menja samo u slučaju pojedinačnih programa za koje uspemo da dobijemo dodatna sredstva kroz projekte i od sponzora“.

Nedostatak sredstava za honorare, produkciju, osiguranje, transport, tehničku opremu

“...i ljudske resurse”.

“...za honorare angažovanih stručnjaka i umetnika; produkciju.

“...za honorare umetnicima, osiguranja pojedinih izložbi...”.

“Ne isplaćivanje **autorskih honorara umetnicima izlagačima za produkciju radova, niti za izlaganje**”.

“Nedovoljno izdvojena sredstva od strane osnivača za **honorare izlagača**”.

“Što se tiče **civilnog sektora, skromni budžeti lokalnih, pokrajnskih i republičkih fondova**, pri čemu da bi se uopšte realizovali programi dolazi do apsurdne situacije da organizatori programa - producenti, kustosi, likovni urednici i sami umetnici nemaju mogućnosti za honorare ili kada ih imaju honorari se zapravo pretvaraju u sredstava za produkciju, prostor, opremanje i održavanje opreme, lokalne takse.... Takav rad je manje više volonterski”.

“Glavni problemi su ulaganje u umetničku produkciju i **honorare za umetnike**. Ulična galerija svoj godišnji program koncipira kroz **balansiranje između izlaganja već postojećih ili "jeftinijih" produkcija i ulaganja u celokupnu produkciju materijala za izvođenje izložbe**”.

“Nedostatak finansija za **umetničku produkciju**”.

“Limitirana novčana sredstva za ulaganje u **ozbiljniju umetničku produkciju i umetničke postavke**, kao i u **otkup umetničkih radova; prostorni kapaciteti za čuvanje umetničkih dela**”;

“Vrlo **retko finansijsko učešće i pomoć u postprodukcijским troškovima ili adekvatnoj opremi radova za izložbu**”.

“Nedostajuća sredstva za **osiguranje i transport, ponekad i honorar za ozbiljnije sadržaje**”.

“Nedovoljna **sredstva za angažovanje vozila za transport izložbi**”.

“Umetnicima bi svakako bila od velike koristi svaka pomoć pri **transportu i opremanju radova** ali trenutno nismo u mogućnosti”.

“Nedostatak finansijske podrške u smislu **transporta radova i honorara za autora koji realizuje izložbu**”.

“(Nedostatak) **savremenije tehničke podrške**”.

“(Nedostatak sredstava za) **nabavku tehničke opreme za održavanje pojedinih izložbi** (ekrani, tableti, zvučnici i sl.)...”.

“...**sve češće umetnici za realizaciju svojih izložbi zahtevaju korišćenje razne audio-vizuelne opreme pa često nismo u mogućnosti da im u potpunosti izađemo u susret**”.

“Nedostatak sredstava za **tehničku opremu..**”.

Nedostatak sredstava za promotivne aktivnosti i štampu kataloga

“Nedostatak finansijskih sredstava za **izrada kvalitetnijih kataloga...**”.

“Ograničen budžet za **izrada pratećih kataloga...**”.

“Nedostatak finansija za **bolju produkciju promotivnog materijala** (katalozi, plakati, video i foto promocija...)”.

“Nedostatak sredstava za **realizaciju kataloga većeg obima i visoko profesionalnih kataloga samostalnih izložbi**”.

“Nedostatak materijalnih sredstava kojim bi se **pokrili troškovi štampe kataloga, kreiranja reklame i angažovanja oko objave na društvenim mrežama**”.

“Nedovoljna sredstava za **štampanje većih kataloga, plakata i banera**”.

“...takođe, sredstva za **kataloge** nisu obezbeđena godišnjim finansijskim planom”.

4.1.2. Kadrovska pitanja

U direktnoj vezi sa nedostatkom adekvatnog finansiranja su i kadrovski problemi – nedovoljan broj zaposlenih lica, a naročito onih sa neophodnom stručnošću (kustosa, dizajnera, muzejskih edukatora; konzervatora), koja bi mogla da realizuju kvalitetan program, pri čemu veliki obim poslova i odgovornost spada na mali broj zaposlenih.

“Nedovoljan broj zaposlenih”.

“Mali broj zaposlenih”.

“Manjak zaposlenog stručnog kadra”.

“Nedostatak stručnog kadra, nedovoljna zaposlenost”.

“U nacrtu strateškog planiranja kulture grada Vranja nema prepoznatljivog identiteta samog galerijskog načina delovanja. Kao da se nalazi u raskoraku i **nema dovoljno kadrovske, stručne snage, da bi se profilisalo delovanje i pratilo savremeno stvaralaštvo** u gradu i van njega”.

“Nedostatak stručnog kadra – **kustosa, dizajnera, muzejskih edukatora; konzervatora**”.

“Osnovni problem se tiče finansiranja kvalitetnih programa, pa samim tim i **nedovoljnog broja ljudi koji mogu da podele poslove** koji bi bili realizovani na najvišem nivou”.

“Od 2007. do 2016. (ukupan broj zaposlenih na neodređeno vreme u ustanovi kulture, dvoje/2... administrator i tehničar, viša stručna sprema i srednja);

Od 2016. do 2019. (ukupan broj zaposlenih na neodređeno vreme u ustanovi kulture jedan/1... poslovni sekretar, visoka stručna sprema);

Od 2019. do 2023. nula/0... nema zaposlenih u ustanovi kulture osim imenovanog lica na četiri godine na neodređeno vreme, direktor ustanove...visoka stručna sprema)

Opis poslova koje direktor obavlja bez Anexa ugovora o radu

2007-2016. ravnatelj, kustos, pravnik

2016-2019. ravnatelj, kustos, pravnik, tehničar

2019-2022...ravnatelj, kustos, pravnik, tehničar, ekonomista”.

Deo učesnika kao problem je istakao nezainteresovanost/ nedovoljnu posvećenost zaposlenih lica svom poslu, kao i nestručnost uprave, kojoj nedostaje razumevanja za misiju izložbenog prostora.

“Nezainteresovanost zaposlenih”.

“Kadrovski problemi i **nedovoljna posvećenost čitavom toku realizacije izložbe. Nerazumevanje uprave u vezi sa misijom galerije i određenjem savremene umetnosti (nestručna uprava)**”.

Uz nedovoljan broj zaposlenih na koje pada ogroman deo posla i/ili njihovu nekompetentnost nepovoljnu situaciju pojačava i nemogućnost angažovanja eksternih stručnih saradnika, konsultanata:

“Nemogućnost angažovanja **spoljnih saradnika** u meri u kojoj je to potrebno”.

“Nedovoljno ulaganje u adekvatan ljudski resurs i angažovanje **eksternih stručnih konsultanta na poslovima kreiranja i modernizacije umetničkog programa**”.

Veoma loši uslovi rada utiču i na iscrpljivanje malog broja pojedinaca koji već duže vreme posvećeno obavljaju svoj rad. Izrazito prekarna situacija u kojoj rade ima veoma demotivišući efekat na mlade profesionalce koji stoga ređe odlučuju da se uključe u realizaciju programskih aktivnosti. Kao što je poznato, veliki broj mladih profesionalaca iz Srbije po svršenim studijama svoju profesionalnu karijeru traži u inostranstvu.

“Takođe, vrlo često se dešava **“zamor materijala”** naročito **kod pojedinaca koji duže vreme rade kao samostalci na održavanju i realizaciji brojnih projekata u prekrnim uslovima** što može povremeno da se odrazi i na kvalitet samih sadržaja. Generalno je i problem **nedovoljnog odziva i motivisanosti art profesionalaca najmlađe generacije** da se aktivnije uključe u realizacije projekata, slabih mogućnosti obezbeđivanja kontinuirano stabilnih uslova za rad”.

“Zaposleni u galerijama se na razne načine dovijaju kako bi doprineli promociji vizuelnih umetnosti. U našoj galeriji su zaposlene kolegice stručne, ali **uz pomoć mladih i svežijih snaga, doprinos bi bio daleko veći**. Posao sa administracijom se nagomilava, tako da ostaje manje vremena i prostora za rad na edukaciji publike, saradnju sa različitim institucijama i unapređenje uslova rada u polju vizuelnih umetnosti”.

Kao **naročit problem ističu se veoma loši uslovi rada kustosa**, od čijeg rada direktno zavisi kvalitetna realizacija programa – umesto da se bave kreativnim i inovativnim delom posla, oni često bivaju preopterećeni drugim administrativnim i produkcijskim poslovima, koje su primorani da obavljaju u nedostatku drugih zaposlenih lica, a pored toga su i potplaćeni za svoj rad. Pojedine organizacije navode i **potpunu nemogućnost zapošljavanja kustosa**, što ima fatalne posledice na kvalitet programa. Sve ovo odražava se i na **nedovoljnu zainteresovanost stručnih kadrova mlađe generacije** za uključivanje u rad i preuzimanje ovih poslova.

“Kustos je **prenatrpan administracijom, većinu vremena radi produkciju i birokratiju, manjak producenata u timu** tako da se kustos koji vodi program više svodi na administratora”.

“Naš problem je konkretno to što nemamo sredstava **da zaposlimo dipl. istoričara umetnosti na mesto kustosa Galerije, to bi svakako doprinelo kvalitetu i realizaciji programa u Galeriji**”.

“**Neredovno finansiranje radnog mesta kustosa**”.

“Prekopljkovana administrativna procedura javnih institucija, pored svega **kustos radi javne pozive i tendere, ATA karnete, kordiniše majstore i sl.; cela sanacija galerije i građevinskih radova pala je na kustosa salona**; mlađe kolege nisu dovoljno spremene i zainteresovane da se uključe u realizaciju; nema asistenata u programu koji bi preuzeli veći deo administrativnih poslova; kreativnost kustoskog posla, rad na izložbi, zamisao izložbe i pisanje teksta u većini slučajeva zbog ogromne administracije, udela u produkciji i organizaciji se ispunjavaju za **veoma kratko vreme**”.

“Glavni problemi su nedovoljna finansijska sredstva i vrlo često **komplikovana administracija koja oduzima dosta vremena koje bi trebalo da se usmeri na istraživanje, kreativni rad sa umetnicima na pripremi i realizaciji izložbi**”.

Umesto ulaganja u dodatno usavršavanje mladih stručnjaka koji bi želeli da napreduju u skladu sa savremenim tehnološkim zahtevima i angažovanja stručnih lica sa adekvatnim kompetencijama, utisak je da se postojeća ograničena sredstva neracionalno raspoređuju na plate zaposlenih koji su na ta radna mesta postavljeni mimo neophodnih kriterijuma, te ne poseduju dovoljno stručnosti i motivacije.

4.1.3. Prostorno-tehnička infrastruktura

Nedostatak finansija takođe uslovljava nedostatak prostora za izlaganje, produkciju, kao i za čuvanje radova, ali i da su postojeći prostori neuslovni. Generalno, prostorno-tehnička infrastruktura je zpuštena i ne održava se. Veliki broj galerija i izlagačkih prostora ima problem neadekvatne tehničke opremljenosti (počev od sistema rasvete) ili dotrajale opreme. Ovaj problem se direktno odražva na produkciju i izlaganje novomedijskih umetničkih praksi. Kao značajni problemi navode se i otežana mogućnost transporta i osiguranja radova, kao osnovnih aktivnosti u realizaciji izložbenog programa.

“Nedostatak prostora za **umetničke galerije i umetnike**”.

“Nedovoljno **izložbenog prostora**”.

“Nedostatak prostora za **stalnu postavku**”.

“**Nenamenski prostori** dati galerijama na korišćenje; nedostatak **adekvatnog prostora za stalnu postavku**”.

“Nedostatak **adekvatnog prostora za depo galerije**”.

“**Zapuštena infrastruktura**”.

“Nedovoljna **tehnička opremljenost**”.

“Problem sa **tehnikom i opremom koja je zastarela**”.

“**Zastarela tehnička oprema**”.

“Nedostatak **adekvatnih prostorno tehničkih kapaciteta** i finansijskih sredstava”.

“Vrlo često nemogućnost da se u potpunosti zadovolje **prostorni i tehnički zahtevi** umetnika za adekvatnu prezentaciju radova savremene umetnosti”.

“Nedostatak **adekvatne inovativne tehnologije za izlaganje novomedijske umetnosti**, nedovoljna mogućnost tehničke adaptacije izlagačkih prostora u odnosu na izložbene postavke”.

“Tehnički problemi, **rasveta**”.

“Nedostatak **tehničke logistike (osvetljenje, video prezentacija, kamera...)**, utiče na kvalitet organizovanih izložbi”.

“Osnovni problemi u radu galerija odnose se na **nedostatak adekvatnih tehničkih uslova i opreme za realizaciju izložbe**. U slučaju Prodajne galerije „Beograd” izlagački prostor **nema odgovarajuće osvetljenje**, pa je u ovogodišnji plan ušla rekonstrukcija sistema rasvete”.

“Nedovoljna briga o **održavanju, odnosno redovnom godišnjem krećenju Galerije, mermernom podu, nabavci novih reflektora za specifične sadržaje koji uključuju u istom prostoru različite medije, odražavanje prostora ispred ulaza u Galeriju, mermernih stubova**”.

“Nedostatak **sopstvenog vozila za transport izložbi**”.

“Obaveza **plaćanja osiguranja dela** i pored posedovanja video nadzora, zbog čega nismo u mogućnosti da realizujemo izložbe renomiranih autora koje bi želeli (Sava Šumanović, Ljuba Popović...)”.

“Glavni problem u funkcionisanju našeg izlagačkog prostora je **obezbeđivanje umetničkih dela**. Takođe, **nismo u situaciji da platimo osiguranje dela**”.

“Delikatnost zbog **radova koji nisu osigurani** tokom trajanja izložbe”.

4.1.4. Zakonske regulative/ ugovori

Kao značajan problem u poslovanju, deo učesnika istraživanja istakao je i nedostatak zakonskih regulativa koje se odnose na isplaćivanje autorskih honorara i produkcijskih troškova, te uvoz i izvoz umetničkih dela:

“Neregulisana i loša zakonska regulativa u pogledu **autorskih ugovora, produkcije umetničkih radova, prodaje radova** itd.”.

“Nedostatak **posebno prilagođenih ugovora za vizuelne umetnike i/ili za boravak** (smanjenje poreza na autorski ugovor, fleksibilnost, i to kratkoročno...) da bi mogli legalno da angažuju umetnika uz pristojan finansijski ugovor”. Nedostatak ugovora po meri kulturnih radnika (smanjenje poreza, fleksibilnost, kratkoročno...)”.

“**Uvoz i izvoz** umetničkih dela je težak zadatak za neprofitnu galeriju”.

4.1.5. Programske politike

Pored već spomenute nemogućnosti stabilnijeg planiranja programa usled nesigurnosti u finansiranju, kao jedan od važnih problema navodi se i preveliki uticaj i mešanje nadležnih institucija i lokalnih samouprava u uređivanje programa, okupiranjem izlagačkih termina za svoje promotivne programe i sl.

“Jedan od problema je i mešanje lokalne samouprave u izlagački program naturanjem određenog broja izložbi koje nisu u vezi sa izlagačkom politikom umetničke galerije”.

“Mogućnost uticaja nadležnih institucija na programsku aktivnost”.

“U slučaju Galerije koja je u sklopu JP SKC "Obrenovac", problemu nastaju zbog nepostojećeg godišnjeg plana, jer često se termini pomeraju zbog korišćenja Galerije u druge svrhe, ili izlagačke potrebe lokalne samouprave”.

Nedostatak profesionalnih kriterijuma u izboru izlagača i kustosa, nesavremeni izgled galerija, nedostatak saradnje među galerijama u Srbiji i nepostojanje koprodukcija, samo su neke od navedenih konsekvenci loše programske politike galerija i izlagačkih prostora. Usled opšte zapuštenosti galerija u javnom sektoru stiče se utisak da privatne galerije održavaju zanimljivije programe. Indikativan podatak za istraživanje je da je samo u jednom odgovoru navedeno da galerija nema velike i nerešive probleme.

“Nedostatak visoko profesionalnih kriterijuma”.

“Nesavremenost izgleda galerija, nizak nivo kriterijuma u izboru izlagača i kustosa, nedovoljno kvalitetna produkcija umetničkih radova i postavki izložbi”.

“Nedostatak profesionalne saradnje među galerijama u partnerstvima i mogućim koprodukcijama izložbi koje bi mogle biti prezentovane širom Srbije i regiona”.

“Privatne uglavnom održavaju zanimljivije programe od držvnih galerija”.

“Svaki problem koji se pojavi tokom rada rešavamo sistemski. U osnovi nemamo velike i nerešive probleme u realizaciji programa”.

Među odgovorima takođe se navodi i manjak sadržaja koji se obraćaju potrebama publike, što za rezultat ima mali broj mladih koji su zainteresovani za likovne programe.

“Manjak sadržaja koji se istinski obraćaju potrebama publike”.

“Trenutno slaba posećenost prouzrokovana pandemijom, izuzetno mali broj mladih poštovaoca likovne umetnosti, nezainteresovanost prosvetnih radnika iz oblasti likovne kulture...”.

4.1.6. Odnosi s javnošću

Dodatan problem koji su identifikovali predstavnici galerija i izlagačkih prostora je nedovoljna prisutnost likovne umetnosti i kvalitetne likovne kritike u medijima, što se naročito odnosi na televiziju.

“Nedostatak **prisutnije medijske podrške i saradnje** kako na lokalnu ali i širu”.

“Takođe, nedostaje i **više medijskog prostora državne televizije i pozatijih TV kuća** u Srbiji”.

“**Nezainteresovanost medija za saradnju**, kako **digitalnih**, tako ni **štampanih, posebno nezainteresovanost televizija**”.

“Jedan od problema je **nedovoljna medijska praćenost izložbi**, mediji često koriste za najavu izložbe materijal koji im mi pošaljemo a **vrlo retko dođu da isprate otvaranje izložbe na licu mesta i naprave intervju sa umetnikom**”.

“**Sve manji medijski prostor namenjen afirmisanju i kritičkom vrednovanju savremene vizuelne scene**”.

4.2. Predlozi za unapređenje rada galerija i izlagačkih prostora

(Pitanje 26. – Na koji način bi galerije i izlagački prostori mogli da doprinesu unapređenju uslova rada u polju vizuelnih umetnosti?)

Prethodno identifikujući nedostatak finansija kao ključnu prepreku iz koje proizlazi većina drugih problema, odgovori na pitanje u vezi načina na koje galerije i izlagački prostori mogu da doprinesu unapređenju uslova rada u polju vizuelne umetnosti svojom uočljivom divergentnošću najpre su ukazali na potrebu za jasnim definisanjem pozicija iz kojih se deluje. To se naročito odnosi na sektor u okviru kojeg deluje galerija/ izlagački prostor, zatim razmatranje i razumevanje pozicija delovanja, pri čemu je naročit fokus stavljen na razumevanje potreba samih umetnika. Većina ispitanika navodi da ovo pitanje iziskuje ozbiljniju debatu, dijalog i razmenu mišljenja, što bi trebalo da uključi sve aktere koji deluju u matičnoj sferi.

“**Jasnim definisanjem svoje pozicije**, uslova rada i ciljeva bi mogli da doprinesu širem dijalogu - ko, šta, kako i za koga”.

“Unapređenje rada bi trebalo da bude neprestana tema za razmišljanje, a tome može da doprinese **analiza postojećeg stanja, osluškivanje potreba i problema umetnika...**”.

“Razgovorima sa kolegama iz struke, **ankete**”.

4.2.1. Uloga države u regulisanju polja rada

U odgovorima ispitanika može se uočiti potreba za distinkcijom u regulisanju politika koje određuju uslove rada prema sektorima, zbog velikih razlika u poslovanju između javnog, privatnog i civilnog sektora u pogledu finansija, radnih kapaciteta i motivacije. Dakle, neophodno je voditi kulturnu politiku koja bi odgovorila na različita očekivanja sektora u pogledu strateškog osnaživanja i regulisanja uslova rada. Tako, na primer, potrebu za diferenciranjem strategije države u odnosu na sektore jedan od učesnika koji radi u civilnom sektoru argumentuje izrazito nesrazmernim godišnjim budžetom i brojem zaposlenih u civilnom i javnom sektoru, ukazujući na visok nivo prekarijata u kome neprofitni sektor posluje i potrebu za njegovom jačom finansijskom podrškom. Isti ispitanik s druge strane, privatni sektor smatra manje zainteresovanim za razvoj umetničke produkcije, a više za generisanje profita, s obzirom da je upućen na privatni kapital.

“Jednogodišnji budžet ustanove kulture za samo jednog zaposlenog prevazilazi najčešće ukupan budžet vaninstitucionalnih aktera za celokupne godišnje aktivnosti (honorari, računi, prostor, produkcija, organizacija, takse, bankarske provizije, državni lokalni nameti.....). Privatne galerije sa druge strane su finansirane kapitalom koji je privatni i koji teži profitu čime prirodno u drugi plan stavlja razvoj umetničke produkcije pa samim tim ima potpuno drugačiju dimenziju u odnosu na institucionalni i vaninstitucionalni sektor. Verujemo da se svakoj od ove tri grupe mora prići na potpuno drugačiji način u razmatranju ovog problema”.

Stoga se iz ugla civilnih organizacija, ali i javnih ustanova, kao preduslov za unapređenje rada često izražava potreba za boljim javnim finansiranjem, a u nedostatku finansiranja rešenje se vidi u pisanju projekata:

“Više sredstava...”.

“Finansiranje **bazičnih troškova**”.

“Bolja tehnička opremljenost prostora, kvalitetna ponuda programa i **adekvatna materijalna potpora**”.

“Pisanju više projekata”.

Iz perspektive javnog sektora, kada se radi o ustanovama koje osniva lokalna samouprava, situacija bi se znatno mogla poboljšati namenskim opredeljivanjem odgovarajućeg procenta budžetskih sredstava za njihov rad.

“Unapređenje uslova rada u galerijskim i izlagačkim prostorima, čiji je osnivač i finansijer opština/grad moguće je rešiti **namenskim opredeljenjem odgovarajućeg**

procenta budžetskih sredstava za njihov rad, kako se odluke o nameni ukupno raspoloživih budžetskih sredstava ne bi svodile na paušalne procene uprave, kada su prioriteta za finansiranje u pitanju”.

Međutim, kada se radi o privatnom sektoru, potrebe su sasvim drugačije – uloga države se, s jedne strane, vidi u **donošenju boljih zakonskih regulativa i stimulativnih mera kojim bi se obezbedilo legalno poslovanje galerija, kao i sigurnost kolekcionarima i potencijalnim kupcima dela savremene umetnosti**. S druge strane, **uspostavljanjem kriterijuma za vrednovanje umetničkog rada** omogućila bi se **veća potražnja za delima savremene umetnosti i uspostavljanje tržišta**, što je ključno i za kreiranje kvalitetnijeg programa, a naročito obezbeđivanje kvaliteta života i rada umetnika (koji bi u boljim uslovima vrlo verovatno kreirali i kvalitetnija dela).

“Problem rada galerija **potrebno je rešiti sistemski**. Na državi je da **doneše zakone, kao i stimulativne mere koje će omogućiti nesmetan i potpuno jasan i legalan rad galerijama, kao i sigurnost kolekcionarima i svim ostalim potencijalnim kupcima dela savremene umetnosti**. Kada se bude znala tačna vrednost umetničkih dela savremenih umetnika, **povećaće se i potražnja za njima**. To je ključno za poboljšanje kvaliteta života i rada umetnika, ali i kvaliteta izlagačkog programa i kvaliteta dela koja se budu nudila i prodavala na tržištu”.

“Unapređenje uslova života i rada umetnika postići će se **uspostavljanjem transparentnog tržišta**, koje ne može postojati bez privatnih galerija. **Potrebno je shvatiti i napraviti jasnu razliku između izlagačkih prostora i galerija**. Privatne galerije osim svog vremena, resursa i svih ostalih troškova koji su potrebni za održavanje privrednog subjekta na tržištu, ulažu i sopstveni novac u umetnike, njihovu produkciju, promociju i izlaganje. Galerija ŠTAB je svojim novcem organizovala preko 200 izložbi na kojima je učestvovalo nekoliko hiljada umetnika. Pomogla je u počecima karijere mnogim mladim umetnicima, prodala je i otkupila stotine radova, pokrenula je, organizovala je i sponzorisa razne festivale, bijenala, humanitarne događaje, pa čak i neke događaje ULUS-a. Napominjem, da smo sve napravili svojim radom, rizikujući i ulažući svoj novac. **Potreban je ozbiljan dijalog na relaciji državne institucije – privatne galerije, ako postoji istinska želja za uspostavljanje tržišta i reda**”.

“**Nema načina. Jedino da počnu da se bave nekim unosnijim poslom, zarade puno novca i počnu da kupuju umetničke radove domaćih umetnika :)**”.

4.2.2. Kadrovska pitanja

Ukazujući da je glavni problem za poslovanje u svim sektorima ekonomske prirode, koji bi trebalo rešiti kroz bolje regulative u odnosu na finansiranje neprofitnih organizacija i podsticajne mere za ekonomsko poslovanje privatnog sektora, učesnici istraživanja uočavaju i ključni značaj lične motivacije zaposlenih u obavljanju svoga posla:

“Srčanijim zastupanjem umetničke ideje i razumevanjem potreba publike, svesnom odlukom da učestvuju u stvaranju podsticajnog okruženja za učenje i kritičku misao. Ukoliko se ne zadovolje ovi vrednosni kriterijumi, **svaka pomoć galerijama - finansijska, infrastrukturna - doprineće jedino zloupotrebi javnih resursa**”.

“..da doprinesu unapređenju uslova rada **maksimalnim angažovanjem zaposlenih i drugih saradnika na realizaciji svakog projekta** u nedostatku odgovarajućih materijalnih sredstava”.

Unapređenje uslova rada zaposleni u javnom sektoru vide kroz mogućnost angažovanja većeg broja stručnjaka raznih profila, naročito pripadnika mlađe generacije, ali i tešnju saradnju s civilnim sektorom u kreiranju programa i pratećih aktivnosti.

“Ukoliko bi bilo **više zaposlenih/ angažovanih**, svakako bi unapredili rad galerije, više bi bili vidljivi u javnosti i na taj način bi unapredili uslove rada na polju likovne i primenjene umetnosti”.

“Angažovanjem **većeg broja spoljnih saradnika u oblasti raznih vidova istraživanja**”;

“Angažovanje **više lica raznih stručnih profila**”.

“...**uključivanjem civilnog sektora i mladih u kreiranje programa** i pratećih aktivnosti”;

Mogućnost za unapređenje rada uočava se i u potrebi za boljom internom organizacijom poslova, timskim radom zarad održavanja visoko-profesionalnih standarda, gde je često najvažnija uloga rukovodioca organizacije:

“**Izlagači, kustos, dizajner kataloga, tehničar moraju da deluju kao tim, bez mešanja kompetencija**. Tehnička lica, zajedno sa kustosom imaju zadatak da održe

estetstki integritet prostora. Obezbeđenje galerija bi trebalo poveriti osobama iz struke koje razumeju materiju i mogu da daju informacije”.

“Najvažnije od svega **otvorenost i razumevanje rukovodioca Muzeja**”.

“Kontinuiranim **održavanjem visokih profesionalnih standarda, zajedničkim akcijama direktora, menadžera institucija/organizacija, urednika likovnih programa i njihovim proaktivnim angažmanom na podizanju svesti** u široj i stručnoj javnosti, kao i kod donosioca odluka u kulturi na značaj vizuelnih umetnosti bez obzira da li se radi o kulturnom nasleđu ili savremenoj vizuelnoj umetnosti”.

U pogledu angažovanog stručnog lica, navodi se potreba za njegovom kontinuiranom dodatnom edukacijom, kroz uključivanje u programe stručnog usavršavanja, te uključivanje mladih stručnjaka koji se obrazuju u pravcu novih načina komunikacije savremenog stvaralaštva kroz korišćenje tehnologija, umrežavanje i međuinstitucionalne saradnje, te osposobljavanje zaposlenih za pripremu i vođenje projekata.

“Potrebno je **stalno dodatno obrazovanje koje će doprineti inovacijama u galerijskom poslovanju**”.

“**Uključivanjem u programe za stručna usavršavanja**”.

“**Dodatna edukacija zaposlenih kao i angažovanje mladih stručnjaka u kulturi koji se obrazuju u pravcu novih modela komuniciranja savremenog stvaralaštva kroz korišćenje novih tehnologija, umrežavanje i međuinstitucionalne saradnje**”.

“**Ulaganje u usavršavanje kustosa u okviru inepretacije i prezentacije savremene vizuelene produkcije**”.

“**Radom na temeljnijoj edukaciji kustosa i drugih kulturnih radnika na polju organizacionih veština i projektnog menadžmenta u odnosu na iskustva na internacionalnoj sceni**”.

“...Pored navedenog, smatramo da je potrebno **više obuka/informisanja profesionalaca u kulturi u oblasti savremenih tendencija i procesa u kulturi**”.

“...obezbeđivanje sredstava za **stručno usavršavanje i konkurisanje na inostrane umetničke konkurse**”.

Neki od učesnika ankete, međutim, navode kako već rade sve što je u njihovoj moći da bi se delovanje u polju umetnosti unapredilo, pa da bi se za ovo pitanje trebalo pre obratiti umetnicima.

“Galerija SKC je dugi niz godina posvećena **istraživanju i promociji savremenih umetničkih formi i izraza, kao i radu na unapređenju razumevanja jezika savremene umetnosti**. U tom kontekstu od 2018. godine **godišnji konkurs za izlaganje u galerijskim prostorima SKC-a je otvoren i za umetnike i profesionalce iz regiona**, čime se stvara jedna **nova tačka povezivanja i umrežavanja, distribucije specifičnih znanja, različitih umetničkih i kustoskih praksi**.

Iz godine u godinu, Galerija SKC pokušava da **ojača poziciju svojih izlagača, obezbedjujući autorima kvalitetnije izlagačke uslove, od isplate honorara autoru, osobi koja izložbu otvara pored urednika likovnog programa, transport radova, prenočišta i hrane, stručnu i tehničku pomoć oko postavke izložbe, mogućnost izmene galerijskog prostora, bez ikakvih obaveza prema autoru da isti vrati u prvobitno stanje** i dr. kreiranje korektnijih i kvalitetnijih uslova koji unapređuju rad autora i galerije”.

“Ovo je više pitanje za umetnike, mi se kao Galerija stvarno trudimo da im maksimalno izađemo u susret na svim poljima u okviru naših materijalnih i tehničkih mogućnosti”.

4.2.3. Podrška umetnicima

Najveći broj ispitanika ističe da je za kvalitet umetničkog programa ključna adekvatna podrška umetnicima u njihovom stvaralaštvu, što uključuje honorare, podršku u produkciji, troškove boravka, putovanja i transporta radova, tehničku podršku, promociju, objavljivanje kataloga i sl. Tako bi se posledično odgovorilo i na potrebe publike, a i umetnicima bi se vratilo dostojanstvo i unapredio ekonomski status. Prema prikupljenim odgovorima, ovo se, međutim, može ostvariti jedino uz adekvatno strateški i sektorski mišljenu kulturnu politiku.

“Snažnijom **materijalnom podrškom** izlagačima”.

“**Finansijsko učešće u produkciji radova**”.

“Da galerije **finansiraju nastajanje novih umetničkih dela**”.

“Finansijsko ulaganje u organizaciju izložbi autora savremene umetnosti (**izrada kataloga, tehnička podrška**)”.

“...veća **sredstva za realizaciju programa, obavezna finansijska nadoknada umetnicima za produkciju projekata/izložbi, programi za dodatnu edukaciju, rezidencijalni programi, programi razmene, internacionalizacija programa**”.

“Insitucionalnom podrškom u procesu **kreiranja i promocije umetničkog dela**”.

“Da galerije **ne uslovljavaju umetnike da moraju da ostave umetničke radove niti da očekuju novčanu naknadu za izlaganje**; da se galerije izbore da umetnici **dobijaju nadoknade za svoj rad**; da se galerije više bave **promocijom umetnika**; da galerije više **razvijaju karijere umetnika**”.

“Poboljšanjem uslova izlaganja, **materijalna ulaganja u produkciju radova, honorari za umetnike**”.

“Omogućavanjem umetniku da **u potpunosti ostvari svoju zamisao, kako bi i konzumenti sadržaja bili ispoštovani**”.

“Galerije bi svojim boljim uslovima u finansijskom smislu trebalo da produciraju radove planirane za izlaganje, te da **finansijski refundiraju autoru i za njen/njegov uloženi celokupni rad u stvaranje dela, kako idejni, tako i izvođački**. Tako bi se i umetniku, stvaraocu, vratilo **dostojanstvo i adekvatan ekonomski status**”.

“Unapređenje uslova rada bi se odnosio na **isplatu honorara umetnicima koji izlažu, obezbeđivanje troškova oko organizacije i realizacije izložbi (transport dela, štampanje kataloga, medijska promocija, ustupanje izlagačkog prostora bez naknade), posredovanje u prodaji bez naknade, otkup dela**. Sam budžet ustanove kulture za organizovanje likovnog programa morao bi da bude **mного veći da bi se sve od navedenog ostvarilo**”.

“**Ukoliko bi se materijalni uslovi rada galerija poboljšali kroz adekvatnu materijalnu podršku, iste bi mogli na sebe da preuzmu i bolju podršku umetnicima**”.

U odgovorima se naročito ukazuje na povećanje budžeta za izlagačku aktivnost kako bi galerije i izlagački prostori bili u mogućnosti da isplate honorare umetnicima, što sada uglavnom nisu u mogućnosti. Takođe, ističe se potreba za utvrđivanjem jasnih kriterijuma i standardizacijom cenovnika za autorske honorare – nadoknade za samostalne, grupne izložbe, i sl.

“**Osnovno bi bilo da se poveća budžet za izlagačku aktivnost i da likovni umetnici dobijaju određeni honorar za svoj rad**”;

“Zalaganje za **standardizaciju cenovnika za autorske honorare, honorari umetnicima za izlaganje**”.

“**Definisanjem cenovnika za autorske honorare izlagačima**”.

“**Jasni kriterijumi i izdvajanje za nadoknade umetnicima za samostalne i grupne izložbe, izvođenje novih radova, za troškove prilikom boravka u mestu izlaganja, transport radova,...** što podrazumeva i bolje uslove rada samih galerija”.

Takođe, kao vid finansijske naknade navodi se i odvajanje značajnijih sredstava za otkup umetničkih dela na nivou lokalnih samouprava.

“Izdavanjem sredstava na nivou lokalnih samouprava za otkup dela”.

Zahtev za dostojanstvenim naknadama i uslovima rada ne odnosi se samo na umetnike, već i sve druge aktere koji su često angažovani za asistenciju u realizaciji umetničkog dela – prevodiocima, dizajnerima kataloga, tehničarima, i sl.

“Adekvatnim plaćanjem svakog segmenta angažovanja, od samog izlagača, preko prevodioca, dizajnera kataloga, itd.”.

“... da se bore za veće budžete i da svi učesnici u konceptualizaciji, realizaciji, produkciji i postprodukciji budu adekvatno plaćeni”.

Dodatna podrška umetnicima u njihovom radu vidi se i u većem angažovanju umetnika u dodatnim (edukativnim) programima, i njihovom uključivanju u koncipiranje programa:

“...razvojem dodatnih programa i aktivnosti u koje su uključeni umetnici”

“Značajnijom saradnjom Galerije i umetnika u zajedničkom radu na koncipiranju i realizaciji odnosno produkciji izložbe.”

“Smatramo da bi ovu vrstu obrazovno-umetničke saradnje trebalo proširiti. Sprovedenje šeme koprodukcije između umetničkih galerija i obrazovnih i/ili naučnih institucija može pomoći umetnicima da dobiju bolje uslove za rad, pomažući im da stvaraju i da unapređuju svoje veštine dok razvijaju nove obrazovne modele”.

4.2.4. Programska politika

Najveći deo učesnika istraživanja navodi da je kvalitet programa uglavnom uslovljen adekvatnim finansiranjem i dobrom kadrovskom politikom (organizacijom poslova). Navode da se kvalitetan program može realizovati isključivo fokusiranjem na aktuelne teme, diversifikacijom programskih aktivnosti (organizovanjem diskusija, stručnih vođenja, radionica), gde posebnu pažnju treba posvetiti umetničkoj edukaciji u cilju adekvatne valorizacije umetničkog stvaralaštva.

“Da bi galerije i izložbeni prostori uspeli da ostvare stabilnu programsku i poslovnu politiku potrebno je da zaposleni u galerijama uzmu aktivniju poziciju u svom

okruženju i društvu, da promene način prezentacije savremenog stvaralaštva da se bave problematizacijom aktuelnih pitanja, da utiču na oblikovanje poimanja umetosti, **organizuju dodatne programe ili inovativne projekte koji bi tematizovali i preispitali status i poziciju umetnosti i umetnika**".

"...fokusiranjem programa na **medijaciju i edukaciju, adekvatnu valorizaciju rada, kao i profesionalnu katalogizaciju**".

"Izlagачki prostori treba da postanu **više-funkcionalni prostori**. Da se u njima održavaju **predavanja, časovi, dodele nagrada**. **Prostori treba da žive a ne samo da budu zidovi za kačenje slika i posetu odabranih**".

"Galerije i izlagачki prostori su mesta gde se stvaraju značenja i vrednosti kroz dela vizuelnih umetnosti, ali i kulturna proizvodnja – upravo tumačenjem umetničkih dela i razgovorom o njima. Mogu da postanu **mesta "konverzacije" koja bi u kontinuitetu oblikovala umetničku scenu, stvarala potrebu kod ljudi za umetnošću i kulturom, razvijala kulturno-obrazovni karakter delatnosti, formirala vrednosne kriterijume iz oblasti umetnosti, doprinela preispitivanju stereotipe načina prikazivanja, podsticala aktivan kritički stav publike prema umetnosti, prema kulturi i prema društvenim pojavama i doprinosila boljoj vidljivosti likovnih umetnika**".

"...stručna vođenja".

"...kroz izlagачku aktivnost, **okrugle stolove, debate o gorućim temama**. Jedno od bitnih pokretača stvaranja je i **rad za socijalne ciljeve**, kojim se obezbeđuje i bolja pozicija umetnika i njihovog delovanja".

"Bolja promocija umetnika kroz **redovne prateće programe (stručna vođenja i radionice)**".

"Većim angažovanjima na **prpratnim aktivnostima izložbe - vođenja, razgovori, reklamni spotovi... Povezivanjem umetnika različitih umetničkih disciplina oko istih tema i problema...**".

"većim brojem radionica i drugih vidova edukacije posebno dece školskog i predškolskog uzrasta".

"Otvorenost prema novim **vidovima izlagачkih praksi, novih tehnologija i prezentovanja**, kao i promotivnih aktivnosti bi u velikoj meri doprineli boljim uslovima umetnika/izlagачa".

"Obezbeđivanjem nove savremene potrebe, kao odgovor na nove medije vizuelnog izražavanja".

"tehnološki korak sa razvojem sveta".

“Galerije iz unutrašnjosti imaju veoma malo prostora u glavnim medijskim kućama za šta treba mnogo više saradnje i razumevanja posebno za neke od kapitalnih manifestacija. Kada je Gornji Milanovac u pitanju to su Međunarodno bijenale umetnosti minijature, Likovna kolonija "Mina Vukomanović Karadžić”.

“Takođe mogu da realizuju programe razmene sa drugim galerijama kako bi unapredili cirkulaciju umetničkih dela na teritoriji Srbije i pomogli srpskim umetnicima da izvezu svoja dela u inostranstvo”.

“Uključivanjem većeg broja radionica i drugih vidova edukacije posebno dece školskog i predškolskog uzrasta u programe”.

Pojedini odgovori ističu važnost uključivanja umetnika/ izlagača različite starosne dobi i vrste umetničkog izraza, što treba garantovati dobro osmišljenim kriterijumima za strukturiranje programa.

“Prilikom odlučivanja o projektima potrebno je imati u vidu ceo generacijski raspon, kao i metode savremenog umetničkog delovanja, i izbegavati monotoniju kao i favorizaciju bilo kog tipa”.

“Da budu više otvoreni prema raznim vrstama sadržaja”.

“Pružanjem podrške širem krugu autora i veća otvorenost ka mladim, neafirmisanim autorima”.

“Protekcijonizam domaćih autora, posebno u sferi javnih radova, bi trebalo da se agituje upravo iz galerijskih prostora, organizacijom javnih konkursa, učešćem publike u izboru za šta će se novac izdvajati”.

“...kroz razvijenu i redovnu konkursnu proceduru”.

Takođe, ispitanici navode da kvalitet programa zavisi i od opredeljenja i mogućnosti za ulaganje u osavremenjavanje prostorno tehničke infrastrukture, digitalizaciju, prostora i dela, ali i njihovog osiguranja.

“...ulaganjem u prostornu infrastrukturu, tehničku opremu, galerijski mobilijar”.

“U galerije je moguće doneti senzaciju ako bi imali uslove da menjamo pomeramo i prekrajam prostor bilo panelima, svetlosnim efektima, zvukovima, raznim novim uređajima koji mogu da unaprede doživljaje”.

“Osavremenjivanjem galerija putem digitalizacije i prostora i dela”.

“...sigurnost i osiguranje postavke”.

“Pitanje se više odnosi na prostore koji su isključivo galerije, ali svakako **održavanje, ulaganje u opremu, ulaganje u PR aktivnosti, rad na selekciji i konkursnoj selekciji**, visokoprofesionalan odnos u svakom segmentu rada, ažurnost...”.

Sve navedeno, naročito kada se radi o privatnom sektoru, trebalo bi da doprinese boljem plasmanu umetničkih dela i razvoju karijera umetnika, što je ključno za njihovu materijalnu poziciju i uslove rada.

“У начину **пласмана и продаје и односу агент-уметник и доброј бизнис стратегији**”.

“**Formiranjem tržišta, formiranjem publike i posredovanjem između publike i umetnika**”.

“Galerije i izlagački prostori bi mogli više popularisati stvaralaštvo vizuelnih umetnika kroz **multimedijalne sadržaje, koji bi na virtuelnim platformama dospeli do mnogo većih broja ljudi, stvorili mogućnost za upoznavanje rada umetnika**, kao i za izgradnju partnerskih odnosa, saradnju između umetnika i ustanove/organizacije, a i među samim umetnicima”.

4.2.3. Saradnje i zajedničke zagovaračke aktivnosti

Od posebnog značaja za mnoge učesnike istraživanja, a verovatno i najvažniji zadatak koji treba sprovesti je uspostavljanje bolje komunikacije između aktera kulturno-umetničke scene, kao i razvoj različitih oblika saradnje i umrežavanja na svim nivoima – intersektorskom, između gradskih i republičkih ustanova, i sl. Saradnje bi trebalo da doprinesu boljoj artikulaciji zajedničkih interesa, kreiranju i zagovaranju zajedničkih strategija za unapređenje uslova rada i poslovanja u oblasti vizuelne umetnosti. Na praktičnom nivou, saradnje zasnovane na solidarnim principima, mogle bi da ublaže nedostatak finansija i neravnomerni razvoj između centra i periferije, jaz između popularne i elitne kulture, kroz deljenje resursa, kreiranje zajedničkih budžeta, razmenu programa i izložbi, udruženu aktivnost sa velikim manifestacijama i konkurisanje za velike fondove. To bi moglo da se odrazi i na unapređenje tržišta u sferi umetnosti bilo da se ono shvata kao tržište rada u javnom sektoru, projektno tržište u civilnom ili direktna prodaja umetničkih dela u privatnom.

“...umrežavanje među galerijama **na svim nivoima**”.

“...UMREŽAVANJA na **međugradskom i državnom nivou**”.

“Galerije prvo treba da daju primer tako što će predložiti pristojan dogovor za izložbu datog umetnika ili grupe umetnika. Oni mogu dati vidljivost problemima radnih uslova tako što komuniciraju sa svojom publikom. Međutim, da bi se poboljšali uslovi rada i za umetnike i za kulturne radnike, neophodan je dijalog sa kreatorima javnih politika. **Stvaranje mreže srpskih galerija moglo bi da bude prvi korak u prikupljanju iskustava i ideja svih aktera.**

“Boljom međusobnom **komunikacijom i zajedničkim zagovaranjem za bolje uslove rada**”.

“...zajedničkim radom sa umetničkim udruženjima na **razvoju strategije unapređenja uslova rada**”.

“**Zajednička kulturna strategija**”.

“Veća komunikacija između samih institucija i galerija, rad na **zajedničkim izložbama, udruživanje budžeta** gde bi na taj način bilo dovoljno za sve pozicije, honorari za umetnika bili bi veći, ali gde bi produkcijom novog rada pa i štampom relevantnijih kataloga bila izraženija ne samo autorska praksa već i jasnija programsko- izlagačka politika svih galerija u sistemu”.

“Međusobnim umrežavanjem i međusobnom **razmenom dostupne tehnologije za izložbene postavke**”.

“Međusobno **umrežavanje** galerija i izlagačkih prostora i **razmena umetnika** sa kojima sarađuju”.

“Pre svega bi tako nešto moglo da se dogodi **udruživanjem galerija koje bi zajednički nastupale i zastupale umetnike**, otvaranjem **većeg broja konkursa za finansiranje projekata** i **saradnjom sa velikim korporacijama** koje bi deo sredstava opredeljivale za **otkup umetničkih dela**”.

“Potrebno je smelije se uključivati u donatorske/ i međunarodne projekte, i humanitarne aukcije, **umerežavanjem sa velikim tradicionalnim projektima** (Noć muzeja, Oktobarski salon, BELEF) uz fer finansijsku nadoknadu”.

“Timski rad i poverenje, međusobna interakcija, razmena ideja, mogu da dovedu do ublažavanja jaza između popularne i elitne kulture, što je prvi korak ka recepciji novih vrednosti savremene umetnosti, otvaranju tržišta, prisutnosti u javnom prostoru”.

5. Zaključna razmatranja

Osnovni doprinos ovog istraživačkog poduhvata je utvrđivanje broja aktivnih galerija i izlagačkih prostora, a naročito onih spremnih na dijalog i saradnju sa strukovnim udruženjima u polju likovnih umetnosti. Iako se može reći da je uzorak na kojem je istraživanje sprovedeno relativno mali u odnosu na ukupan procenjeni broj galerija i izlagačkih prostora u Srbiji, broj od 81 prostora za izlaganje umetnosti obuhvata reprezentativne, najaktivnije organizacije koje angažuju likovne umetnike. Stoga se može smatrati pogodnim za izvođenje zaključaka o činjeničnom stanju u izlagačkoj praksi organizacija u Srbiji i stavovima stručnih kadrova koji programe organizuju.

Dodatan doprinos istraživanja je u održavanju kontinuiteta praćenja razvoja domaće izlagačke prakse u polju likovnih umetnosti, budući da se nadovezuje na dve studije Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka sprovedene 2012. i 2017. godine, kao retke pokušaje da se istraživačkim metodama kvantitativno i kvalitativno valorizuje praksa galerija i izlagačkih prostora. Važno je istaći da u stručnoj literaturi koja se odnosi na polje likovnih (vizuelnih) umetnosti nedostaju studije i istraživanja o uslovima rada u galerijama i izlagačkim prostorima, kao i istraživanja specifičnih tema koje se tiču razvoja tržišta umetničkih dela, unapređenja društvenog i ekonomskog statusa umetnika – što je sve osnova za definisanje smernica kulturnog razvoja, tj. kulturne politike zasnovane na podacima, koja bi odgovorila na izazove aktuelnog stanja u ovoj oblasti. Podataka o aktivnim kolekcionarima, galeristima ili sponzorima u polju likovne umetnosti skoro i da nema, a strukovna udruženja umetnika, poput ULUS-a, suočavaju se s velikim problemima u utvrđivanju statusa i brojnosti članstva, usled decenijskog nemara i loše vođene komunikacije sa članstvom.

Istraživanje je imalo višestruke ciljeve. Najpre, uvidi u standarde i uslove rada galerija i izlagačkih prostora trebalo bi da, s jedne strane, ponude opipljive podatke donosiocima odluka u polju kulture i kreatorima javnih politika zarad uspešnijeg upravljanja kulturnim razvojem. S druge strane, praktična saznanja koja proističu iz ovog istraživanja poslužiće Udruženju likovnih umetnika Srbije u utvrđivanju mogućnosti za uspostavljanje fer prakse na relaciji *umetnik – galerijski prostor*. Jedan od neophodnih preduslova za to biće formiranje mreže saradnje galerija i izlagačkih prostora, čime bi se pomoglo usaglašavanje zajedničkih standarda poslovanja i artikulacija ključnih zadataka u domenu politike i prakse. Iako je pod

imenom Asocijacija umetničkih galerija Srbije registrovana mreža privatnih galerija, smatramo da bi bilo neophodno ostvariti saradnju i kontakt na intersektorskom nivou, jer se samo tako uspešno mogu zagovarati ozbiljnija unapređenja kulturne politike. Ovo istraživanje se zato može smatrati i pionirskim korakom zagovaranja fer prakse među širim krugom aktera u polju likovnih umetnosti.

U iskazima ispitanika, može se uvideti **dubina tranzicionih problema** s kojima se suočavaju ustanove i organizacije u polju likovne umetnosti. S jedne strane, manjak sredstava za finansiranje programa, izrazito mali broj ugovora na neodređeno vreme, loše kadrovske i programske politike koje ugrožavaju autonomiju delovanja organizacija – **manifestacije su direktnog urušavanja sistema koji se zasnivao na državnoj potpori**, dok s druge strane izostaju mere kojima bi se pomogla tranzicija sistema ka tržišno orijentisanom finansiranju (povoljna fiskalna politika, stimulacije zaposlenima za projektno angažovanje, pojednostavljene procedure izvoza umetničkih dela, regulisanje autorskih i srodnih prava i sl.) ili pronalaženju alternativnih načina za delovanje u polju umetnosti (npr. integrisanje rada umetnika u politike brige i razvoj društvene funkcije umetnosti).

Imajući u vidu suštinske razlike u uslovima i načinu poslovanja galerija i izlagačkih prostora u javnom, civilnom i privatnom sektoru, koje su detaljno mapirane ovim istraživanjem, može se reći da je ključna potreba koja se odnosi na sva tri sektora upravo **zahtev za osmišljavanjem i sprovođenjem diversifikovanih mera i instrumenata kulturne politike, prilagođenih svakom od sektora**. Aktuelna kulturna politika Srbije ne prepoznaje specifične potrebe aktera i organizacija u posebnim sektorima – npr. da je za uspešan razvoj i održivost organizacija civilnog društva neophodno stabilno finansiranje kroz višegodišnje grantove; da je za postizanje kvaliteta i inovativnosti programa neophodna podrška u kontinuiranom usavršavanju kustosa, edukatora, menadžera i organizatora programa; da je za razvoj umetničkog tržišta i komercijalne delatnosti galerija potrebno uvesti poreske olakšice i druge finansijske stimulatívne instrumente, kao i mere kojima se osigurava fer poslovanje itd. Finansiranje kulturne i umetničke produkcije se sprovodi kroz republičke, pokrajinske i gradske konkurse za kulturu, a odluke o proceni projekata koje predlažu organizacije drastično različitih organizacionih i finansijskih kapaciteta donose se na osnovu istih kriterijuma, što predstavlja dodatán problem.

U potpuno neuređenom sistemu, uspešna organizacija i realizacija programa koja bi ispunjavavala visoke produkcione standarde i koja bi bila zasnovana na principima fer praksi, **zavisi od entuzijazma zaposlenih ili honorarno angažovanih pojedinaca**. Usled materijalnih ograničenja za angažovanje kompetentnih lica za obavljanje poslova u pripremi i realizaciji programa ili mešanja osnivača u programsku i kadrovsku politiku, te opterećenosti administracijom, ovaj rad gubi kreativnu dimenziju, što deluje izrazito destimulišuće za uključivanje u rad mlađih generacija.

Kada je reč o finansijskim kapacitetima i raspodeli sredstava za rad i programe organizacija, **zajedničko većini prostora je da ne izdvajaju sredstva za naknade likovnim umetnicima** koji aktivno doprinose realizaciji programa i bez čijeg rada galerije i izlagački prostori ne bi postojali. Na osnovu odgovora ispitanika, opšta težnja galerija i izlagačkih prostora je da se održi redovan tempo godišnjeg programa uprkos sve manjim budžetima. U posebno teškoj situaciji su prostori u civilnom sektoru, za koje ne postoji strukturalno finansiranje hladnog pogona i koje su primorane su da rade na diversifikaciji izvora finansiranja kako bi opstale. S druge strane, javne ustanove se najvećim delom finansiraju iz javnih sredstava (između 80 i 100%), što **povećava njihovu odgovornost prema razvoju scene i ulaganju u umetnike**. Jedan od načina na koje bi mogle da doprinesu razvoju scene, a naročito ekonomskom opstanku umetnika koji žive isključivo od rada u umetnosti, može biti obavezna praksa angažovanja samostalnih umetnika u redovnom godišnjem programu, kroz izlaganje i prikazivanje, a kada je to moguće i produkciju njihovih projekata. Postoje brojni primeri iz drugih zemalja, gde javne ustanove nastoje da budu aktivni posrednici između umetnika i različitih zainteresovanih strana – npr. muzejska organizacija CCCC u Valensiji kroz program TUTORA posreduje između umetnika i obrazovnih ustanova, kako bi olakšali realizaciju umetničkih projekata u školama.

Nedostatak stabilnijih šema finansiranja tokom dužeg vremenskog perioda, konsekventno utiče na izostanak kriterijuma za profilisanje galerijskih prostora kroz programe i saradnje – u takvoj situaciji se organizatori programa i umetnici često odriču svojih honorara u korist produkcije radova, **zamišljeni umetnički projekti se redukuju u odnosu na finansijske mogućnosti, a izlagački centri neretko moraju da redukuju opseg svojih programa**. Ovo je posebno važno imajući u vidu da od standarda rada galerija i izlagačkih prostora zavise kriterijumi za definisanje standarda ostalih segmenata polja, poput kriterijuma za dodelu statusa samostalnim umetnicima.

Rezultati ovog istraživanja će stoga služiti daljim koracima u standardizaciji uslova rada u polju likovne umetnosti, i to:

1. Izradi prvog kalkulatora za obračun naknada likovnim umetnicima, koji uzima u obzir ekonomsku moć galerija i izlagačkih prostora (vrednost ukupnog operativnog budžeta podeljenog sa dvanaest najviših plata zaposlenog u programskom sektoru organizacije), što je posebno važno uskladiti sa potrebama i situacijom u kojoj galerije i izlagački prostori realizuju svoje programe;
2. Definisanju smernica za bliže određenje uslova za sticanje statusa samostalnog umetnika, budući da je uporedo sa unapređenjem statusa likovnih umetnika (veća osnovica za uplatu doprinosa, bolje prilike za radno angažovanje i sl.), potrebno raditi i na izradi bodovne liste na osnovu podataka o galerijama i izlagačkim prostorima u kojima umetnici ostvaruju svoju izlagačku delatnost;

3. Prepoznavanju osnova i interesa za udruživanje galerija i izlagačkih prostora, u cilju pokretanja strukovne mreže koja bi zagovarala bolje uslove rada organizacija i pojedinaca, kao i služila razmeni najboljih praksi i tako doprinela boljem profilisanju izlagačkih centara;
4. Razmatranju konkretnih predloga mera i instrumenata koji bi mogli biti zagovarani pred donosiocima odluka u polju kulture, i uže – likovne umetnosti, a kojima bi se bolje artikulisao salji pravac razvoja cele oblasti, uzimajući u obzir specifičnosti i potrebe šireg kruga aktera u polju.

Ostaje da se proceni pitanje spremnosti za realizaciju većih poduhvata koji zahtevaju uključivanje šireg kruga aktera u polju (ne samo galerista, urednika programa i umetnika, već i donosioca odluka, kolekcionara i drugih posrednika), što je od vitalnog značaja za opstanak i strateški razvoj sistema koje ovo istraživanje opisuje.

PRILOG: Upitnik

OPŠTI PODACI O GALERIJI/ IZLAGAČKOM PROSTORU

1. Naziv galerije / izlagačkog prostora:
2. Grad/opština:
3. Kontakt telefon:
4. Kontakt e-mail adresa vaše ustanove/organizacije:
5. Internet adresa (vebsajt):
6. Godina osnivanja:

ORGANIZACIJA I POSLOVANJE GALERIJA I IZLAGAČKIH PROSTORA

7. Molimo Vas da izaberite tip registracije vaše organizacije:

- javna, koja obavlja prodajnu delatnost/posreduje u prodaji
- javna, koja ne obavlja prodajnu delatnost/posreduje u prodaji
- civilna, koja obavlja prodajnu delatnost/posreduje u prodaji
- civilna, koja ne obavlja prodajnu delatnost/posreduje u prodaji
- privatna, koja obavlja prodajnu delatnost/posreduje u prodaji
- privatna, koja ne obavlja prodajnu delatnost/posreduje u prodaji

8. Molimo Vas da upišete broj zaposlenih lica koja rade na likovnom programu na neodređeno vreme:

9. Molimo Vas da upišete broj angažovanih lica po ugovoru o delu (koji učestvuju u realizaciji vaših redovnih aktivnosti):

10. Molimo Vas da upišete broj angažovanih lica koja rade na likovnom programu po ugovoru o delu (koji učestvuju u realizaciji vaših redovnih aktivnosti):

11. Molimo Vas da navedete ukupan prihod za programe vaše ustanove/organizacije iz javnih sredstava u protekloj godini (MKI, pokrajina, lok. samouprava):

12. Molimo Vas da navedete koliko procenata vašeg programa je finansirano iz javnih sredstava (republika, pokrajina, lokalna samouprava):

- 0%
- do 50%
- od 50 do 80%
- od 80 do 100%

13. Molimo Vas da navedete procentualni iznos rashoda za realizaciju godišnjeg likovnog programa (postavka izložbe, tehnička priprema, honorari, štampa i sl.) u odnosu na totalni operativni budžet:

14. Molimo Vas upišete najveći iznos plate zaposlenog stručnog lica u dinarima (RSD) u neto iznosu:

15. Ko donosi odluku o likovnom programu na godišnjem nivou? (Možete zaokružiti više odgovora, a ukoliko Vaš odgovor nije među ponuđenima navedite ga pod "drugo":

- stručni tim u okviru organizacije (umetnički savet, uredništvo i sl.)
- stručni tim po pozivu (umetnički savet, žiri i sl.)
- umetnički direktor/ kustos u okviru organizacije
- umetnički direktor/ kustos po pozivu
- uprava ustanove/organizacije
- drugo:

16. Kako uređujete godišnji likovni program?

- putem javnog konkursa
- po pozivu
- kombinovano
- kroz otvoreni kalendar

17. Da li Vaša ustanova / organizacija ima definisane kriterijume za izbor urednika likovnog programa?

- da
- ne

18. Po kojem osnovu primarno angažujete umetnike u svom godišnjem likovnom programu? (skala: da; ne; ponekad)

- realizacija samostalne izložbe radova nove produkcije
- realizacija samostalne izložbe već realizovanih radova
- realizacija grupne izložbe radova nove produkcije
- realizacija grupne izložbe već realizovanih radova
- realizacija radionice
- realizacija performansa
- realizacija javnog nastupa (javna vođenja/ razgovori i sl.)
- učešće u umetničko-istraživačkom radu
- drugi poslovi (dizajn štampanog materijala, dizajn izložbe, foto-dokumentacija i sl.)

19. Da li imate definisane cenovnike za neke od navedenih osnova angažovanja umetnika?

- da
- ne
- cenovnik je u procesu izrade

20. Kako utvrđujete uslove angažovanja umetnika i međusobne obaveze? Možete zaokružiti više odgovora, a ukoliko Vaš odgovor nije među ponuđenima navedite ga pod 'drugo'.

- autorski ugovor
- preko agencije
- sporazum o saradnji
- usmeni dogovor
- drugo:

21. Kakvu vrstu produkcijske podrške Vaša ustanova/ organizacija pruža umetnicima-izlagačima? (skala: da; ne; ponekad)

- produkciju radova
- transport radova
- tehnička podrška u postavci izložbe

- izrada i štampa kataloga i propratnih tekstova
- video/foto dokumentovanje izložbe
- osiguranje
- promocija u medijima i široj javnosti
- produkciju radova
- transport radova
- tehnička podrška u postavci izložbe
- izrada i štampa kataloga i propratnih tekstova
- video/foto dokumentovanje izložbe
- osiguranje
- promocija u medijima i široj javnosti

22. Na koje još načine ulažete u rad umetnika? (možete izabrati više odgovora)

- otkupi umetničkih radova;
- nagrade bez novčane nadoknade;
- nagrade sa novčanom nadoknadom;
- obezbeđivanje prostora za rad umetnika;
- stručno usavršavanje i razvoj karijere.
- posredovanje u prodaji bez provizije;
- nismo u mogućnosti da dodatno ulažemo u rad umetnika
- drugo, navedite kako:

23. Ukoliko se bavite prodajom umetničkih radova, koji procenat prihoda zadržavate na osnovu posredovanja?

- manje od 10%
- 10 - 30%
- 31 - 50%
- više od 50%

24. Da li je umetnik u obavezi da materijalno nadoknadi korišćenje termina u vašoj ustanovi/organizaciji? Ukoliko Vaš odgovor nije među ponuđenima navedite ga pod 'drugo'.

- da, plaćanjem termina za izlaganje (kotizacija)
- da, ustupanjem umetničkog dela nakon izložbe
- nije u obavezi
- drugo:

25. Koji su iz Vašeg iskustva glavni problemi u radu galerija i izlagačkih prostora kod realizacije programa zadovoljavajućeg kvaliteta?

26. Na koji način bi galerije i izlagački prostori mogli da doprinesu unapređenju uslova rada u polju vizuelnih umetnosti?